

'אישה צדקת מגדלת איש צדיק' – רבקה בת מאיר טיקטינר וספרה 'מינקת רבקה'

ימימה חובב

הניסיון לכתוב את ההיסטוריה הנשית, בעיקר זו של תקופות קדומות, נתקל שוב ושוב בבעיית היעדר המקורות שנכתבו בידי נשים ומנקודת המבט של נשים. בעיה זו מחייבת את ההיסטוריונים לחלץ בזהירות וביצירתיות את הקול הנשי מתוך מקורות שנכתבו בידי גברים, וכך לזהות בעקיפין ובמרוםז בלבד גילויים של השקפה או של רגש נשיים.

לפיכך מובנת חשיבותו ההיסטורית של ספר מוסר לנשים שנכתב בידי אישה יהודייה במפנה המאה השבע עשרה: **מינקת רבקה** מאת רבקה בת מאיר טיקטינר; ספר המחזיק שלושים ושישה דפים ומזוהה כספר הראשון שנכתב בידי אישה יהודייה – או לפחות הראשון שהשתמר והגיע לידינו. במאמר זה אבקש לעמוד על האופן שבו תפסה המחברת את המהות הנשית ואת תפקידיה הדתיים של האישה, ולהשוות בין תפיסותיה בנושאים אלו לבין התפיסות המקובלות באותה תקופה בספרות הרבנית – שכותביה היו כמובן גברים.

'הרבנית הדרשנית' – קווים לדמותה וליצירתה של רבקה בת מאיר
המידע הביוגרפי על אודות רבקה בת מאיר טיקטינר מועט. על מצבתה בבית הקברות העתיק בפראג נכתב:

רבקה בת מהר"ר מאיר טיקאטין
נפטרה כ"ה ניסן לפרט ר'ב'ק'ה' ה'א'ב'ן' הזאת ת'נ'צ'ב'ה

רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה: בטח בה לבנו כאביגיל
בחייה בזכותה להגינה: קרבן כליל כאיל במות לכפרה ניתנה: היתה
דורשת יום וליל לנשים בכל קריה נאמנה: זלגה עין כל נפיק ועייל
כאשר נגנזה ונטמנה:¹

מן הדברים עולה כי רבקה בת מאיר הלכה לעולמה בשנת שס"ה (1605)² וכי
אביה היה מלומד ובן העיר טיקטין (Tikotin), הסמוכה לביאליסטוק, בצפון-
מזרח פולין.³ בהקדמת המוציא לאור של המהדורה הראשונה של הספר נוסף
לשם אביה גם הכינוי 'הגאון',⁴ הרומז ששימש ראש ישיבה, אבל מאחר
שבאקרוסטיכון לשיר שחיברה הוא נזכר בלויית התואר מהר"ר [מורנו הרב
ר'] בלבד, מסיקה פרויקה פון רוהדן כי אפשר שהכינוי 'גאון' הוצמד לשמו
בטעות.⁵ מכל מקום אביה אינו מזוהה עם כל דמות רבנית מוכרת. גם מועד
הגעתה של רבקה בת מאיר לפראג אינו ידוע.⁶

¹ אוטו מונלש, *כתובות מבית העלמין היהודי העתיק בפראג*, ירושלים תשמ"ח, עמ' 161, כתובת 61.

² על הזיהוי המוטעה של שנת פטירתה כשנת ש"י ראו: חנא שמרוק, *ספרות יידיש בפולין*, ירושלים תשמ"א, עמ' 56.

³ היו שהסיקו מכך שגם רבקה עצמה נולדה בטיקטין, ראו שם, אך הדבר אינו מחויב. להפך, זיהוי אביה כבן טיקטין עשוי ללמד דווקא שעזב את העיר במהלך חייו, ועל כן המשיך לשאת את מוצאו ממנה ככינוי, כפי שציינה חוה טורניאנסקי באשר לכינויו של אישה של גליקל 'חיים האמל': '[זהו] שם מקום שצורף לעתים לשמו הפרטי (חיים) אחרי שיצא משם והתיישב במקום אחר – כי מה יועיל הכינוי האמל כשיושבים בהאמל?' ואילו צירוף שם מקום המגורים ככינוי מזהה ניתן לגברים ולא לנשים, כך שטיקטין אכן מתייחסת לכאורה למקום מוצאו של אביה. ראו: חוה טורניאנסקי (מתרגמת ומהדירה), *גליקל, זיכרונות 1691–1719*, ירושלים תשס"ו, עמ' ט.

⁴ רבקה בת מאיר טיקטינר, *מינקת רבקה*, פראג שס"ט, דף א ע"א.

⁵ Frauke von Rohden (ed.), *Meneket Rivkah: A Manual of Wisdom and Piety for Jewish Women*, by Rivkah bat Meir, Philadelphia 2008, p. 5

⁶ שמרוק (לעיל, הערה 2), עמ' 58, מציין כי סגנונה וקטעי מידע העולים מדבריה משקפים רקע פולני מוצק, ומציע כי ייתכן שהספר נכתב עוד בהיותה בפולין, אך גם הצעה זו אינה מחויבת. בעניין זה ראו: פון רוהדן, שם, עמ' 5–6. על פראג בתקופתה של רבקה ועל קהילת יהודי פראג באותה עת ראו: Rachel L. Greenblatt, *To Tell Their Children: Jewish Communal Memory in Early Modern Prague*, Stanford 2014; אורית רמון, *מהר"ל באור חדש: זהות יהודית בסדר עולם משתנה*, ירושלים תשע"ז, עמ' 56–76, 169–174.

התיאור המופיע על המצבה, כי 'הייתה דורשת יום וליל לנשים בכל קריה נאמנה', מקבל חיזוק מתפילת יזכור לעילוי נשמתה המובאת ב'קונטרס בית כנסת אלטנוישול בפראג':

יזכור אלקים נשמת הזקינה הרבנית מרת רבקה בת מהר"ר מאיר / בעבור שנתן בעלה הר"ר [ ] / לצדקה וגם היתה דורשת בכל [ ] בשכר זה תהא / נשמתה צרורה בצרור החיים עם נשמותיהם של אי"ו [אברהם יצחק ויעקב] שרה רבקה רחל / ולאה עם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמן.⁷

דברי זיכרון אלו מלמדים עוד פרטים אחדים על חייה של רבקה בת מאיר: היא הלכה לעולמה בגיל מבוגר, אף כי איננו יודעים בת כמה הייתה במותה ולפיכך איננו יכולים לדעת מה הייתה שנת לידתה; היא הלכה לעולמה לפני אישה – ששמו היה כנראה בצלאל ברוך או בצלאל הענוך⁸ – שבהקשר של הצדקה שנתן לעילוי נשמתה לא נזכר כל תואר רבני; ומי שנתן צדקה לעילוי נשמתה היה אישה בלבד ולא צאצאיה. אין להסיק מכך שלא היו לה ילדים, שכן בספרה היא מזכירה דברי תפילה על נכדיה; היו שהסיקו מכך שילדיה הלכו לעולמם לאחר שהשאירו ילדים אחריהם, אך אפשר גם שילדיה התגוררו בריחוק מפראג ועל כן לא תרמו כסף לעילוי נשמתה בקהילת פראג.⁹

דברי הזיכרון על רבקה בת מאיר הנוגעים להיותה 'דורשת יום וליל לנשים' ו'דורשת בכל' מצטרפים לכינויים 'דיא אשה החשובה הרבנית הדרשנית', שהעניק לה בשער הספר המוציא לאור של המהדורה הראשונה של **מינקת רבקה**.¹⁰ הכינוי 'רבנית' ניתן בדרך כלל לאשת הרב, אך כפי שראינו, ככל

⁷ בתוך: יעל לוין, **שמחת תורה ליד לרבקה טיקטינר**, ירושלים תשס"ה, עמ' 8, הערה 3.
⁸ כך על פי פון רוהדן (לעיל, הערה 5), עמ' 7, כנראה על סמך פענוח האותיות המחוקות בקונטרס ה'זכור'.

⁹ מינקת רבקה דף ח ע"א. פון רוהדן, שם, מציעה שילדיה הלכו לעולמם. מעניין לציין כי בתפילתה על ילדי ילדיה היא מבקשת שתזכה לראותם עושים מעשים טובים: הולכים לבית הכנסת, מתפללים ונוהגים כבוד בתלמידי חכמים. מההסתפקות במעשים אלו ומכך שאינה מתפללת שילמדו תורה אפשר אולי להסיק שהיו לה רק נכדות בנות ולא נכדים בנים.

¹⁰ מינקת רבקה דף א ע"א.

הנראה לא שימש אישה של רבקה בת מאיר בתפקיד רבני, ומכאן שהתואר רומז כנראה לסגולותיה שלה, בהיותה מורה בתחום הקודש בזכות עצמה. אמנם השימוש בתואר 'רבנית' לאישה בזכות עצמה אינו שכיח במקורות, אך אפשר בהחלט שחלק מן הנשים הנזכרות במקורות 'כרבניות' היו אף הן נשים מסוג זה. אפשר גם שאותה 'רבנית מכובדת', שבדקה את **ספר מצות הנשים** שהדפיס ישראל-קורניליו אדילקינד בוונציה בשנת ש"ב (1552), ונתנה לו – לצד הסכמתו של רב גדול – את הסכמתה,¹¹ זכתה בכינוי זה בשל הידע ההלכתי שלה עצמה.

ואכן, המקורות מתעדים נשים רבות למדי, בנות למשפחות למדניות, שהצטיינו בעצמן בידע מרשים בתחום התורני, ובהן אף נשים אחדות שחיברו חיבורים המשקפים ידע תורני יוצא דופן.¹² המקורות מלמדים עוד על נשים מלומדות שדרשו לפני נשים אחרות בדברי תורה. היו בהן שנשאו דרשות על פרשות השבוע וההפטרות, דרשות בענייני מוסר או בהלכה. בבתי כנסת רבים היו גם נשים ששימשו בתפקיד של חזנית או מגידה – זאָגערקע או פֿירזאָגערין, כפי שנקראה בידיש – שהנחו את הנשים בנוסח התפילה

¹¹ כמצוין בחתימה לספר **מצות הנשים**, ויניציאה ש"ב: 'אונ' הוטש בור וואל לושן אובר זיהן איין ורומן רב אונ' איין קושטליכי רביצין'. דמות נשית אחרת ממרחב גאוגרפי אחר שכונתה 'רבנית' בזכות למדנותה היא המשוררת פריחא בת ר' אברהם בר אדיבה, בת המאה השמונה עשרה ממרוקו, ראו: יוסף שטרית, 'פריחא בת יוסף: משוררת עבריייה במארוקו במאה ה"ח', **פעמים**, 4 (תש"ס), עמ' 84–93; הנ"ל, 'פריחא בת רבי אברהם: נוספות על משוררת עבריייה ממארוקו במאה ה"ח', **פעמים**, 55 (תשנ"ג), עמ' 124–130.

¹² כך למשל מרת מרים, זקנתו של מהרש"ל, ש'תפסה ישיבה כמה ימים ושנים, וישבה באוהל וילון לפני' ואמרה הלכה לפני בחורים מופלגים', ראו: שלמה בן יחיאל לוריא, **שו"ת מהרש"ל**, ירושלים תשל"ז, סי' כט בהגהה; מרת חוה סבתו של ר' יאיר בכרך, ראו: יאיר בכרך, **ספר שאלות ותשובות חות יאיר** [מהדורת שמעון ב"צ הכהן קוטס], רמת גן תשנ"ז, עמ' 14–15; מרת בילה, אשת ר' יהושע פלק כ"ץ, ראו: יוסף יוזפא כהן, הקדמה ל**פרישה ודרישה**, טור יורה דעה, ארבעה טורים השלם, הוצאת מפעל הטור והשולחן ערוך השלם, ירושלים תש"ן; הרבנית שרה רבקה רחל לאה הורוויץ, מחברת **תחנה אמהות**, ראו: **זכרונות ר' דוב מבולחוב (תפ"ג-תקס"ה)** [מהדורת מרק וישיניצר], ברלין תרפ"ב, עמ' 44. עוד על נשים למדניות ראו למשל: לוין (לעיל, הערה 7), עמ' 11–14; ימימה חובב, **עלמות אהבון: חיי הדת והרוח של נשים בחברה האשכנזית בראשית העת החדשה**, ירושלים תשס"ט, עמ' 421–431.

וליוו את התפילה בדברי הסבר.¹³ מדובר אפוא בתפקיד שגבולותיו לא הוגדרו הגדרה חדה ותוכנו נקבע בכל מקרה בהתאם לסגולותיה של האישה.

הספר **מינקת רבקה** מתייחד בין השאר בהציעו הצצה יוצאת דופן לתוכן דרשותיה של אישה ששימשה דרשנית. לצד התבססות על מקורות קדומים ועל שימוש במבנה המקובל של קושיה ותירוץ, רבקה בת מאיר מתבלת את דבריה גם באנקדוטות מחייה האישיים, במשלים, בפתגמים, בגימטריות ובמשחקי מילים, וסביר להניח שהדבר מעיד גם על סגנון דרשותיה שבעל פה.

בדמותה של רבקה בת מאיר השתלבו אפוא שני אפיקי הפעולה האלה: הדרשה שבעל פה והיצירה שבכתב. ספר המוסר שכתבה, החריג בהיקפו לעומת שאר היצירות בתחום הקודש שכתבו נשים בראשית העת החדשה לאחר **מינקת רבקה** – דוגמת **תחנה אמהות** מאת לאה הורוויץ, **תחנה אמהות לראש חודש אלול** מאת מרת סעריל רפופרט, **שלשה שערים** מאת מרת שרה בת מרדכי והקדמת בילה בת רק יעקב פעריל-העפטיר לספר **באר שבע**¹⁴ – משקף ידע תורני עשיר לצד יכולת מרשימה של פיתוח דרשות במבנה של קושיה ותירוץ, ככל הנראה פרי היכרותה עם הספרות הדרשנית ופרי ניסיונה כדרשנית בעצמה.

מסתבר גם שרבקה בת מאיר שלטה היטב בלשון הקודש. למעט ספר אחד ביידיש, **ספר המידות**, שגם את מקורו העברי, **ארחות צדיקים**, הכירה, כל המקורות שהיא מזכירה בחיבורה הם מקורות בלשון הקודש: המקרא, פרקי אבות, הגמרא, מקורות מספרות המדרש, **ספר חסידים** וחיבורים מספרות המוסר העברית, דוגמת **ראשית חכמה**.¹⁵ גם הפתיחה העברית המפורזת

¹³ על תפקיד הזאגערקע בימי הביניים ראו: אברהם גרוסמן, **חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי הביניים**, ירושלים תשס"א, עמ' 313–315.

¹⁴ ראו: שרה רבקה רחל לאה הורוויץ, **תחנה אמהות**, רוסיה תר"ה; סעריל רפופרט, **תחנה אמהות לראש חודש אלול**, וילנא תרמ"ב; שרה בת מרדכי, **שלשה שערים**, וילנא תר"ב; בילה בת ר' יעקב פעריל-העפטיר, הקדמה לספר **באר שבע**, כ"י אוקספורד בודלי 148 (סימנו במכון לתצלומי כתבי יד עבריים: ס' 224440).

¹⁵ ראו: שמרוק (לעיל, הערה 2), עמ' 58.

לספרה מעידה על שליטה מרשימה ועל יכולת שימוש יצירתית בשפה זו וכן על מודעות עצמית גבוהה כמי שנועדה להנהיג את בני דורה לעבודת ה':

הקדמת הרבנית

מנקת רבקה ויניקהו דבש מסלע

ראה ראיתי. בלבבי הגיתי. קולי הרימותי וקראתי. הנה עתה באתי. והיום יצאתי. ובאר מים מצאתי. והאבן הגדולה מן הבאר גליתי. וממנו שתיתי. ועוד צמיתי. ואמרת בלבבי. אלכה ואביא. לקרובי וקרובתי. ותגלנה עצמותי. שישתו לימים אורך. לקיים מה שנאמר שמה מים מבורך: ומברכך מבורך: וכל החוסים בצילך. שכן הבטחתיני על ידי נביאך. לא ימושו מפי זרע זרעך. וגם אני אמתך. בת עבדיך. ופרשת עלי כנפיך. שלא אבוש בפיקודך. כי גברו עלי חסדיך. לקיים אמרתך. וגם אני אבא אחריך. ומלאתי את דברך. כתבו [ככתו] בתורתך. כי כל טובתי בל עליך. ומשכיני אחריך. ואביטה אורחותיך. כי נר לרגלי דבריך. למען תצדק בשופטיך. כי אתה קרוב לכל קוראיך. ולכל חפצים ליראתיך. יזכו לחזות בנועם פניך:¹⁶

כל אלו הפכו את הספר **מינקת רבקה** ואת מחברת הספר לתופעה יוצאת דופן, כפי שכתב המדפיס שלו: 'מי ראה או שמע פלא כזה שלא אירע בשנות נצח, שאשה תחבר ספר **מתוך ראשה**' (מינקת רבקה דף א ע"א).¹⁷

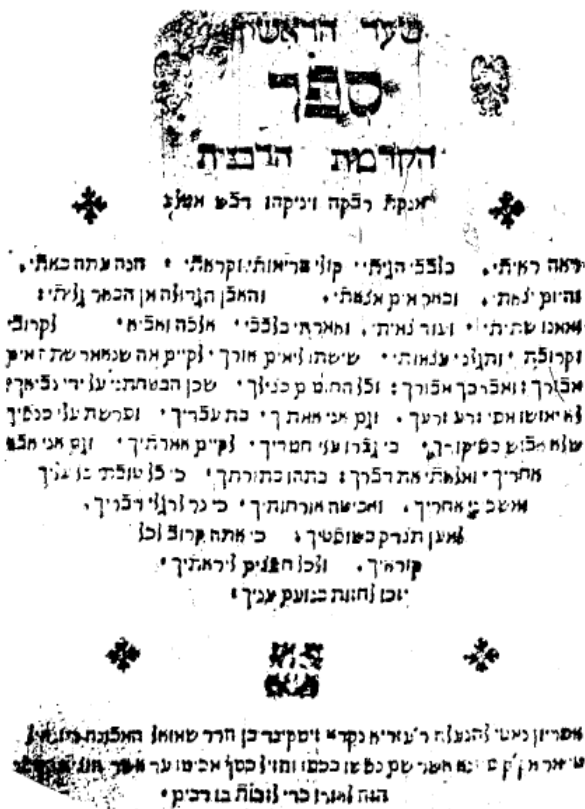
מינקת רבקה התחבר לכל המוקדם בשנת 1581,¹⁸ וראה אור לאחר פטירתה של רבקה בת מאיר בשתי מהדורות: הראשונה בפראג בשנת שס"ט (1609), והשנייה – שהיא העתקה של המהדורה הראשונה ונשמר בה גם העימוד של

¹⁶ מינקת רבקה דף ב ע"א. ההקדמה מובאת כאן במבנה ממורכז, כפי שהיא מופיעה בדפוס של הספר, פראג שס"ט.

¹⁷ מתוך: חוה טורניאנסקי, **פולין: פרקים בתולדות יהודי מזרח אירופה ותרבותם**, יחידה 7 – בין קודש לחול; לשון, חינוך והשכלה במזרח אירופה, תל אביב תשנ"ד, עמ' 56. ההדגשה שלי.

¹⁸ אין ספק שלא התחבר לפני 1581, שכן נזכר בו פעמים אחדות הספר אורחות צדיקים, שראה אור בפעם הראשונה בשנה זו; ראו: שמרוק (לעיל, הערה 2), עמ' 56.

מהדורה זו – בקראקא בשנת שע"ח (1618).¹⁹ הספר, המחולק לשבעה שערים, פונה לנשים ובעיקר לבעלות בתים – נשים נשואות מהמעמד הבורגני – אם כי הוא כולל גם אמירות הנוגעות לגברים; אולי מתוך הנחה כי האישה היא האחראית להתנהלותו הדתית של הגבר. מבנה הספר ותוכנו מעמידים את האישה כעיקר הבית וכמי שמופקדת על ניהולו התקין ועל השמירה על היחסים התקינים בין כל בני המשפחה ובין 'בני הבית' במובנם הרחב, הכולל גם משרתים, אורחים, וכן תלמידי חכמים, יתומים ועניים הסמוכים על שולחן בעלי הבית.

שער הספר מינקת רבקה פראג שס"ט 1609

¹⁹ שם, עמ' 101–102; לוי (לעיל, הערה 7). על השתמרותו של החיבור בידי חוקרים הבראיסטיים ועל המחקר על אודותיו ראו: פון רוהדן (לעיל, הערה 5), עמ' 50–55.

שערי הספר הראשונים מנחים את האישה כיצד לנהוג כראוי בעצמה וכיצד לנהל יחסים תקינים עם אישה, עם הוריה ועם חותניה. השער החמישי עוסק בחינוך הבנים והבנות, השער השישי ביחסי האם עם בנה הנשוי ועם כלתה, והשער החותם את הספר מוקדש להתנהלות התקינה עם כלל בני הבית. בכל אלו ניכרות חכמת החיים של המחברת, רגישותה האנושית והיכרותה הקרובה עם מורכבותם של היחסים בתוך המשפחה.

לצד **מינקת רבקה**, המופנה לנשים ועוסק במובהק בנושאים הקשורים לנשים, הגיע לידינו עוד חיבור מאת רבקה בת מאיר: פיוט שבו דברי שבח והלל לבורא, הודאה על מתן תורה, דברי ציפייה לבוא המשיח ותיאור הגאולה העתידה לבוא. אלו הם בתי הפתיחה שלו:

אתה א-לוהינו אתה אלי הללויה
 אשר לי את נשמתי ואת גופי ברא הללויה
 אתה בראת את השמים והארץ הללויה
 לכן תהילתך תהיה לנצח הללויה²⁰

הפיוט, שמועד כתיבתו אינו ידוע, נכתב גם הוא ביידיש, בשמונים שורות בבתים של שני טורים, והוא כולל ארמזים רבים לפסוקים מן התנ"ך. מופיע בו אקרוסטיכון הכולל את אותיות האל"ף-ב"ת ולאחר מכן את חתימת המחברת: 'רבקה דב[ת] מהרר מאי[ר] זצל'. הפיוט השתמר בשתי מהדורות מהמאה השבע עשרה ללא ציון שנת ההדפסה ומקומה; באחת מופיע הפיוט לבדו ובאחרת הוא מופיע לאחר שני שירים ביידיש מאת ר' יעקב בן אליהו מפרוסטיץ, ולאחר כותרת המציינת כי הוא נועד לשירה בשמחת תורה עם ספרי התורה. לאור זאת הוא זכה לכינוי 'שמחת תורה ליד',²¹ ואברהם יערי שיער כי הנשים שרו אותו כאשר עיטרו את ספרי התורה לקראת ההקפות

²⁰ לוי, שם, עמ' 27, בתרגומו של בוריס קוטלרמן ובעריכתה של יעל לוי.

²¹ מידע על השיר לצד הגרסה שלו ביידיש וכן תרגום לעברית בידי בוריס קוטלרמן (ערוך בידי יעל לוי), ראו שם. על תפילות שחיברו נשים ראו: יעל לוי, 'נשים יהודיות שחיברו תפילות לכלל ישראל – עיון היסטורי', **כנישתא**, 2 (תשס"ג), עמ' צג-צה; Chava Weissler, *Voices of the Matriarchs*, Boston 1998

בשמחת תורה.²² אמנם אין בתכניו של הפיוט כל דבר הקושר אותו לנשים דווקא, ונראה שהנחתו זו של יערי שהוא הושר בפי נשים דווקא מסתמכת על התפיסה כי לא ייתכן שגברים ישוררו פיוט שכתבה אישה, אך היא אינה הכרחית.

לאור כל האמור לעיל מצטיירת דמותה של רבקה בת מאיר טיקטינר כדמות יוצאת דופן בין נשות תקופתה, אף כי לא הייתה יחידה במינה. ייחודה בא לידי ביטוי בניסיון להפיץ בעל פה ובכתב בשורה דתית בקרב נשות זמנה, ביומרה לכתוב ספר מוסר שלם ולחבר פיוט שבח לקב"ה שאינו עוסק בנושאים הקשורים לנשים דווקא, בשליטה בלשון הקודש, בשליטה באמצעים צורניים שרווחו בספרות שמקורה בעילית הרבנית, כמו חריזה (בהקדמת ספרה ובפיוט) ואקרוסטיכון, ובעיגון שם ספרה בציטוט מקראי הרומז לשמה.²³

שלא כנשים רבות שהתמסרו לעבודת ה' בימי אלמנותן,²⁴ הרי שרבקה בת מאיר עסקה בפעילותה הדתית והציבורית בהיותה נשואה, שהרי אישה עוד היה בחיים לאחר פטירתה ותרם לעילוי נשמתה. כאישה שהתייחדה

²² אברהם יערי, **תולדות חג שמחת-תורה**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 464, מספר 766. עוד על פעילותן הליטורגית של נשים בבית הכנסת בשמחת תורה ראו: יוזפא שמש, **מנהגים דק"ק וורמיישא** [מהדורת בנימין ש' המבורגר ויצחק זימר], ירושלים תשמ"ח-תשנ"ב, א, עמ' רכ.

²³ שם הספר מתבסס על כינויה של דבורה, מינקת רבקה, בבראשית לה, ח. בפתיחה לספר נקשר שמו גם לפסוק 'וַיִּנְקְהוּ דָבָשׁ מִסְלַע' (דברים לב, יג).

²⁴ כך למשל מרת בילה, אשת ר' יהושע פלק כ"ץ, ראו הקדמה ל**פרישה ודרישה**; מרת חוה, סבתו של ר' יאיר בכרך, ראו חות יאיר, עמ' 15; ו'פרומע ריבעלע', שעליה מסופר בספר שבחי הבעש"ט, ראו **שבחי הבעש"ט** [מהדורת אברהם רובינשטיין], ירושלים תשנ"ב, עמ' 166-167. גליקל בת לייב טענה כי לאחר שהתאלמנה היה עליה להשיא את כל ילדיה ואז 'לעשות מה שראוי לאישה יהודייה כשרה וחסידה לעשות: לעזוב כל הבלי העולם בעולם הזה, ובמעט שעוד נשאר בידי לצאת לארץ הקדושה, שכן שם היה עולה בידי לחיות כב"י [בת ישראל] כשרה, והדאגות וצרות של ילדי או של קרובי והבלי עולם לא היו מכבידים עלי, ושם היה עולה בידי לעבוד את המקום ב"ה בכל נפשי ובכל מאודי' (זיכרונות גליקל, טורניאנסקי [לעיל, הערה 3], עמ' 494-495). עוד בעניין זה ראו: מרגלית שילה, **נסיכה או שבויה: החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914**, ירושלים תשס"ב, עמ' 28-35; עדה רפפורט-אלברט, 'גליקל האמל כאלמנה', ישראל ברטל ואחרים (עורכים), **חוט של חן: שי לחוה טורניאנסקי**, ירושלים תשע"ג, עמ' 379-391.

בפעילותה אך דרשה בפני בנות זמנה בכתב ובעל פה, מעניין לעמוד על האופן שבו תפסה את תפקידיה הדתיים של האישה היהודייה ואת מהותה הרוחנית.

'להניח ברכה אל ביתך' – תפקידיה הדתיים של האישה

התפיסה המסורתית הבחינה בבירור בין תפקידו הדתי של האיש לבין זה של האישה. האיש נתפס כמי שנברא לעסוק בתכלית העיקרית של קיום העולם – לימוד התורה – ואילו האישה, שנבראה כדי לשמש 'עֶזְרַךְ כְּנִגְדוֹ' (בראשית ב, יח, כ), נתפסה כמי שתפקידה לשמש את האיש ולסייע לו בכל העניינים המעשיים הנדרשים כדי לאפשר לו לעסוק בתורה: ניהול משק הבית, גידול ילדיהם ולעתים גם סיוע בפרנסה. את התפיסה באשר לחלוקת תפקידים זו בין האיש לאישה ניסח בחדות בן עירה ותקופתה של רבקה בת מאיר טיקטינר, ר' שלמה אפרים לונטשיץ (1550–1619), בעל פירוש כלי יקר לתורה:

ואם כן, עָצוּ עֵצָה מֵהַ יַעֲשֶׂה הָאָדָם הַנְּבוֹךְ בֵּין הַמְצָרִים? אֵילוּ אִם לְקִיּוּם וּבִתּוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וּלְיֵלֵה לְקִיּוּם בֵּיתוֹ הַנְּצָחִי לְעוֹלָם הַבָּא, אִם כֵּן מֵלֹאכְתּוֹ מֵתִי נַעֲשִׂית? וְאִם יִהְיֶה כָל עֲמָלוֹ אוֹ קִצְתּוֹ בְּצָרְכֵי בֵּיתוֹ לְעוֹלָם הַזֶּה, אִם כֵּן מֵתִי יַעֲשֶׂה לְבֵיתוֹ הַנְּצָחִי בְּקִיּוּם אוֹמְרוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וּלְיֵלֵה? וְהִיתָה הָעֵצָה הַיְעוּצָה מַעֲצָת ה' הִיא תְּקוּם וְתִיעֵץ, שִׁישָׂא אִשָּׁה וַיַּעֲשׂוּ שׁוֹתֵפוֹת בִּינֵיהֶם כִּישְׁכַר וְזָבוּלָן. וְזֶה שֶׁהָאִשָּׁה תַּעֲסוֹק בְּכָל צָרְכֵי הַבַּיִת כַּמְבוֹאָר בְּסוֹף סֵפֶר מְשָׁלִי, שֶׁבִּטַח לֵב בַּעֲלָה בְּאִשָּׁה מְשַׁכֶּלֶת. שֶׁהִיא תִּמְצִיא כָל צָרְכֵי הַבַּיִת, וְהוּא יִפְנֶה עֲצָמוֹ מִכָּל עֲסָקֵי הַבַּיִת וַיַּעֲסוֹק בְּתוֹרָה וּתְשֻׁלָּם כָּל הַמַּלְכָּה [!] מֵלֹאכְתּוֹ מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית, כּוֹלֵם תְּלוּיִם וְעוֹמְדִים עַד בּו [בֵּא] יוֹם זִיווּג זֶה, שֶׁעַל יָדוֹ נִשְׁלָמָה הַכּוּוֹנָה מִכָּל וְכָל (שְׁלֵמָה אֶפְרַיִם לֹונְטִשִׁץ, עוֹלָלוֹת אֶפְרַיִם, לֹובְלִין ש"ן, חֶלֶק ג', דָּף צו ע"ב – צז ע"א [מֵאֲמָר שִׁי בְּנִשׁוּאִין]).²⁵

²⁵ וראו גם עוללות אפרים, חלק א, דף ח ע"ב (מאמר ג בנשואין); חלק ג, דף קא ע"ב (מאמר שכד בנשואין); יצחק בן אליקים מפוזנא, ספר לב טוב, פראג ש"פ, פרק י; משה הענוכש ירושלמי אלטשולר, ספר ברנט שפיגל, באזל שס"ב, פרקים ז-ח, י. על התפיסה באשר לחלוקת התפקידים בין האיש לאישה בספרות הרבנית בימי הביניים ראו: גרוסמן (לעיל, הערה 13), עמ' 26–28.

לתפיסה זו משמעות דו-ערכית. מצד אחד ניכרת בה הראייה של השותפות בין האיש לבין האישה, השלמתם זה את זה וההבנה כי בסופו של דבר ערכם של מעשיהם שקול וכי שניהם חולקים יחד בשכר מעשיהם בעולם הבא כיששכר וזבולון. תפיסה זו של שותפות העניקה ערך רב למעשיה של האישה. היא גם הלכה והתחזקה בראשית העת החדשה, והדעת נותנת שהסיבה לכך היא מעורבותן הגוברת של נשים בחברה האשכנזית בחיים הכלכליים ובפרנסת המשפחה וכן מעורבותן ההולכת וגוברת בחיים הדתיים.²⁶

מצד אחר אין להתעלם מן הפער הניכר שנגזר מתפיסה זו בין תפקידי הגבר לתפקידי האישה. תפקידי הגבר עוסקים בתכלית הקיום האנושי, ואילו תפקידי האישה עוסקים באמצעי למימוש התכלית; תפקידי הגבר נוגעים בתחום הרוח והקדושה, ואילו תפקידי האישה – בחומר ובחול. כל אלו נקשרים בשלל דימויים שליליים שדבקו באישה לאורך הדורות: היותה חומרית, מוגבלת מבחינה שכלית ורוחנית ותחומה בתחום הבית וברשות היחיד.²⁷

קריאה במינקת רבקה מעלה כי רבקה בת מאיר טיקטינר הפנימה היטב את התפיסה כי תפקידה הדתי של האישה הוא לאפשר את מימושו הרוחני והדתי של הגבר. הפנמה זו באה לידי ביטוי מובהק ביותר בפרק החמישי, העוסק בחינוך הילדים, ובו מוצגת בבירור התכלית הדתית השונה של הבן ושל הבת. דבריה של רבקה בת מאיר באשר לחינוך הבן עוסקים בהכשרתו

²⁶ משה רוסמן, 'להיות אישה יהודיה בפולין-ליטא בראשית העת החדשה', ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים), **קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם**, ב: חברה, תרבות, לאומיות, ירושלים תשס"א, עמ' 420-434.

²⁷ ראו למשל: רחל אליאור, "נוכחות נפקדות", "טבע דומם" ו"עלמה יפה שאין לה עיניים"... לשאלת נוכחותן והעדרן של נשים בלשון הקודש, בדת היהודית ובמציאות הישראלית, **אלפיים**, 20 (תש"ס), עמ' 215-270; אברהם גרוסמן (לעיל, הערה 13), עמ' 23-62; יעל עצמון, 'היהדות וההדרה של נשים מן הזירה הציבורית', ה"ל (עורכת), **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 13-43; מנחם קלנר, 'שנאת נשים פילוסופית בימי הביניים: הרלב"ג לעומת הרמב"ם', אביעזר רביצקי (עורך), **מרומי לירושלים: ספר זיכרון ליוסף ברוך סירמונטה**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 113-128; J. Romney-Wegner, 'The Image and Status of Women in Classical Rabbinic Judaism', Judith R. Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Detroit 1991, pp. 68-93

מגיל רך לתורה ולמעשים טובים: על האם לוודא שכבר מגיל צעיר יבין את לשון הקודש, ואחר כך, על פי רמתו, יתרגל לברך, להתפלל ואף ללמוד תורה, תחילה באמצעות סיפורי תורה שעליה לספר לו ובהמשך באמצעות לימוד מסודר ושיטתי ב'חדר'. עליה להיות מעורבת היטב בלימודו ולא לסמוך רק על המלמד שלו, ולהסתייע בשיטת התגמולים שתמשוך את הילד לעסוק בתורה אפילו שלא לשמה, כדי שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה. לצד כל זאת על האם להרגיל את בנה בקיום מצוות, למשל נישוק המזוזה, וברכישת מידות טובות – הכרת הטוב, כיבוד הורים, שמירה על לשון נקייה והימנעות משבועות שווא ומקללות.²⁸

בסיום הדברים המחברת מכריזה באופן ברור כי עד כאן עסקה בחינוך הבנים לתורה ולמעשים טובים, וכי מכאן ואילך תעסוק בחינוך הבנות, בסגנון המבהיר כי לדעתה מדובר במטרות חינוכיות וביעדים דתיים שונים לגמרי: 'הנה דיברנו איך שיגדלו הבנים לתורה ומעשים, ועתה אדבר על חינוך הבנות. אמרו חכמינו בת תחלה סימן יפה לבנים, כי היא תוכל לעזור לאם בחינוך הילדים שיבואו אחר כך. על כן תשתדל כל אשה לחנך את בתה למעשים טובים' (מינקת רבקה דף כט ע"א).²⁹ כאן עוברת המחברת לעסוק בקצרה בחינוכה של הבת למידות טובות על פי הדגם שהציבה רבקה אמנו: חריצות, גמילות חסדים והכנסת אורחים, השונה מאוד מן הדגם החינוכי של הבנים.³⁰

למעשה, תפיסתה של רבקה בת מאיר באשר לתפקידיה הדתיים של האישה ניכרת מן המבנה הכללי של הספר וגם מכל עמוד ועמוד שבו. המחברת מעידה שעיצבה את הספר במעין מבנה של מנורת שבעת הקנים, הפותח בפרק העוסק בשמירתה של האישה על גופה ועל נשמתה ומסתעף לשישה פרקים נוספים העוסקים ביחסיה של האישה עם שאר בני המשפחה: אישה,

²⁸ מינקת רבקה דף כד ע"א – כט ע"א.

²⁹ מתורגם על פי שמחה אסף, **מקורות לתולדות החינוך בישראל** [מהדורת שמואל גליק], א, ניו יורק וירושלים תשס"ב, עמ' 555–556. הקביעה כי 'בת תחילה סימן לבנים' מקורה בבבלי, בבא בתרא קמא ע"א, ולאחריה שני הסברים: האחד כי בת ראשונה תסייע לאם בגידול אחיה, וההסבר כי לידת בת תחילה תגן מפני עין הרע, כנראה משום ההנחה שלידת בת היא דבר רע כשלעצמו, ולכן פוטרת מפגיעה נוספת של עין הרע. רבקה בת מאיר בחרה אפוא בהסבר שאין בו ממד של שלילת הבת.

³⁰ מינקת רבקה דף כט ע"א–ע"ב.

הוריה, חותניה, ילדיה, כלותיה ושאר בני הבית. האישה מוצגת במובהק כמי שעומדת במרכז הבית, ומרכיב חשוב בתפקידה הדתי הוא ניהול הבית מבחינה חומרית.

כמו כן תקופת ההיריון, הנתפסת כמעצבת את דמותו של התינוק העתיד להיוולד, מחייבת את האישה לשמור היטב על גופה. לא זו אף זו, רבקה בת מאיר מציינת במפורש כי ככל שהאישה סובלת סבל גופני רב יותר במהלך ההיריון והלידה, כך שכרה רב יותר.³¹ מיד לאחר לידת התינוק היולדת נדרשת להיניק אותו בעצמה גם אם מצבה הכלכלי מאפשר לה לשכור מינקת, וכן עליה להקפיד על המזונות שהיא אוכלת בתקופת ההנקה. לצד עצות מעשיות באשר להנקה הכותבת מציידת את האם הצעירה בעצות בעניין רחצת התינוק והשמירה על בריאותו.³² כמו כן האישה נדרשת להקפיד על ניקיון הבית בכלל, ובפרט סמוך לספרי קודש או למזוזות או בזמן שמתפללים בבית.³³

עם זאת מרכזיותה של האישה בבית ניכרת בעיקר מבחינה רוחנית: בתקופת ההיריון עליה להקפיד במיוחד גם על התנהגותה הדתית – להימנע מדיבור של חטא ומכל מעשה של חטא ולהקפיד לשמוע דברי תורה מפייהם של דרשנים.³⁴ משמעות גידול הילדים היא בעיקר חינוכם לתורה, למצוות ולמידות טובות, ובכלל היא נדרשת לעודד יחסים תקינים בין כל בני הבית, להקפיד על שמירת המצוות שלהם, להרגילם במידות מוסר טובות ולהרחיקם ממידות רעות, ממעשי חטא ומחברתם של אנשים רעים.

מרכזיות האישה בבית באה לידי ביטוי בדרשה שבה רבקה בת מאיר קושרת בין האמרה 'סבתה בבית ברכה בבית' (מינקת רבקה דף לה ע"ב),³⁵ ובין הפסוקים 'וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְיֶה וַיִּפְקְדֶתְךָ נָוֶד וְלֹא תַחֲטְא' (איוב ה, כד) ו'לְהַנִּיחַ בְּרָכָה אֶל בֵּיתְךָ' (יחזקאל מד, ל):

³¹ שם דף כב ע"א.

³² שם דף כב ע"א-ע"ב.

³³ שם דף ז ע"ב.

³⁴ שם דף ד ע"ב – ה ע"א.

³⁵ על פי הבבלי, ערכין יט ע"א: 'סבתא בביתא סימא בביתא'.

במעשיה הטובים, ביראת ה' שלה, בתפילותיה, בתשובתה, בצדקה ובגמילות החסד שלה היא יכולה להשכין שלום בבית. היא מוכיחה את ילדיה ואת בני ביתה שלא יריבו זה עם זה ושלא תצא מפיהם שבועה וקללה. אישה חשובה כזאת יכולה לגרום בצדקתה שילדיה יזכו בעבודה, ולהביא ברכה, הצלחה וחיים ארוכים על ביתה (מינקת רבקה דף לה ע"ב – לו ע"א).³⁶

ואכן, ברוח זו המחברת טוענת פעמים רבות בספר כי האישה היא הקובעת כיצד ינהגו אישה וילדיה, בבחינת 'אישה צדקת מגדלת איש צדיק' (שם דף יב ע"ב, יד ע"א),³⁷ ולהפך, אישה רעה עלולה למשוך את בני ביתה לעשות רע, כי היא המעצבת את אופיו הדתי של הבית. ברוח זו רבקה בת מאיר מסבירה גם מדוע מקורות רבים העוסקים באישה, כמו 'ויבן ה' אלקים את הצלע' (בראשית ב, כב) ועוד רבים אחרים נוקטים לשון בניין. לדבריה, לשון מיוחדת זו של בניין יוחדה לאישה שכן 'עיקר בניין העולם תלוי באישה' (מינקת רבקה דף ה ע"א),³⁸ ואין הכוונה לבניין החומרי והחולף אלא דווקא לבניין הנצחי, לילדים המתקיימים דור אחרי דור או לנשמה הזוכה לחיי נצח.

הדגשה יתרה מצויה בספר באשר לחובת האישה לסייע לאיש בלימוד התורה שלו, וגם כאן הדבר בא לידי ביטוי הן במעשים חומריים-אינסטרומנטליים הן בתמיכה רוחנית ובעידודם של האיש ושל הבנים לעסוק בתורה. רבקה בת מאיר מדגישה כי האישה זוכה לחיי נצח בזכות מעשים של תמיכה בלומדי התורה, כגון סיפוק מזונם, כיבוס בגדיהם וסיפוק תאורה הולמת בעבורם, לא רק מצד האישה כלפי אישה ובניה אלא גם מצד בעלת הבית ואפילו המשרתות, המקפידות למלא את צורכיהם החומריים של תלמידי החכמים הסמוכים על שולחן המשפחה.³⁹ ואולם כאמור, גם כאן עיקר תפקידה של האישה בדרבונם של הגברים – אישה, בניה ואף תלמידי החכמים המתארחים בביתה – לעשות הישר והטוב בעיני ה': להתמיד בלימוד תורה ובמעשים טובים ולהתרחק ממידות רעות ומחברתם של אנשים חוטאים.

³⁶ בתרגום מיידיש. התרגומים מיידיש לאורך המאמר הם שלי, אלא אם כן מצוין אחרת.

³⁷ בתרגום מיידיש.

³⁸ בתרגום מיידיש.

³⁹ מינקת רבקה דף לב ע"א-ע"ב.

ראיית עיקר תפקידה הדתי של האישה בפעולה למען רווחתם החומרית והרוחנית של שאר בני הבית באה לידי ביטוי בהדגשתה של רבקה בת מאיר כי הטיפול בילדיה הצעירים של האישה קודם להליכתה להתפלל בבית הכנסת. תפילתן של נשים בבית הכנסת, שהייתה שכיחה משמקובל לחשוב, הייתה ערוץ של עבודת ה' שאפשר לאישה לגעת בתחום הקודש, לפרוץ אל מעבר לתחום הבית וגם אל מעבר לרשות הפרט, שכן לתפילתן של הנשים בעזרת הנשים היו היבטים ציבוריים-קהילתיים רבים.⁴⁰

והנה, רבקה בת מאיר טוענת כי ויתור האישה על ההליכה לבית הכנסת לצורך הטיפול בילדיה הוא המעשה הנכון, שכן 'מוטב להישאר בבית ולחשוב על בית הכנסת מללכת לבית הכנסת ולחשוב על הבית' (שם דף כג ע"ב).⁴¹ היא מגבה את דבריה בטענות נוספים המבהירים כי הויתור מצד הנשים על תפילה בבית הכנסת היה כרוך בקושי נפשי מצדן. בהקשר זה המחברת מביאה את הפסוק 'אֲמַרִי הֲאִזְנֶה ה' בִּינָה הֲגִיגִי' (תהלים ה, ב), ומפרשת אותו כנוגע לשני מצבים אפשריים: שמיעת קול אמירת התפילה כאשר מתאפשר לאדם להתפלל בבית הכנסת, והאזנה לרחשי לבו כאשר נבצר ממנו להגיע לשם. עוד היא מביאה את דברי שלמה 'גַם אֶת זֶה לְעִמַת זֶה עֲשֵׂה הָאֱלֹקִים' (קהלת ז, יד), שמהם היא לומדת כי חינוך הילדים לתורה ולמצוות שקול להליכה לבית הכנסת. לבסוף היא מזכירה את הפסוק 'עַת לַעֲשׂוֹת לָהּ הַפְּרוּ תוֹרַתְךָ' (תהלים קיט, קכו), שממנו לומדים כי לעתים יש לבטל מצווה אחת, במקרה זה הליכת האישה לבית הכנסת, כדי לקיים מצווה דחופה יותר, במקרה זה חינוך הילדים.⁴²

עוד היבט הכרוך בצמצום תפקידיה הדתיים של האישה לתחום הבית הוא הדגשת חובתה לשמור על צניעותה. ראיית ערך הצניעות כערך מרכזי בהוויית האישה היא חלק בלתי נפרד מהתפיסה המסורתית באשר לאישה. הדרישה כי האישה תכסה ותסתיר את עצמה קשורה בתפיסה כי חשיפת האישה כלפי חוץ עלולה להביא את הגברים לידי מחשבות עברה ואפילו לידי חטא, שכן נקשרו באישה תכונות שליליות כקלות דעת וכוחות של פיתוי.

⁴⁰ על היבטים אלו בתפילת הנשים בראשית העת החדשה ראו: חובב (לעיל, הערה 12), עמ' 386–328.

⁴¹ בתרגום מיידיש.

⁴² מינקת רבקה דף כג ע"ב.

עוד משמעות תרבותית-חברתית הנגזרת מדרישה זו היא כי מן הגבר ציפו לחשוף את יכולותיו ואת הישגיו ברבים, בעיקר בתחום לימוד התורה, חשיפה שיכלה לזכות אותו גם בתגמולים חברתיים: יחס של כבוד, שידוך מכובד ומשרה רבנית מכובדת, ואילו האישה נדרשה להצניע ולהסתיר את מעלותיה ולא לזכות בכבוד נוסף על זה שמכבדים אותה בני ביתה, בבחינת 'אֲשֶׁתְּךָ כְּגִפְן כְּגִפְן פְּרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵּיתְךָ' (תהלים קכח, ג) ו'קָמוּ בְּנֵיהֶּ וַיֹּאשְׁרוּהָ בְּעֵלָהּ וַיְהַלְלֶהָ' (משלי לא, כח).⁴³

גם בעניין זה כתיבתה של רבקה בת מאיר משקפת הפנמה של התפיסה המקובלת. היא שבה ומדברת בשבח האישה הצנועה הנשמרת בביתה וממעטת לצאת ממנו, שעליה נאמר 'כָּל כְּבוֹדָהּ בֵּית מְלֶכֶךְ פְּנִימָה מִמְּשַׁבְּצוֹת זָהָב לְבוּשָׁה' (תהלים מה, יד). זו לדבריה האישה הנשמרת בביתה, האהובה על הקב"ה כבתו ויקרה לו ממי שעדויה זהב. את שכרה של האישה הנשמרת בביתה, לעומת עונשה של האישה היצאנית שאינה מקפידה להישאר בביתה, היא מוצאת בפסוק 'אִם חוֹמָה הִיא נְבִנָה עָלֶיךָ טִירַת כֶּסֶף, וְאִם דָּלַת הִיא נְצוּר עָלֶיךָ לֹחַץ אֶרֶז' (שה"ש ח, ט),⁴⁴ שכן כאשר אישה יוצאת לטייל מחוץ לביתה או אפילו יושבת לפני דלת ביתה, לא עתידה לצמוח מכך כל תועלת.⁴⁵

במינקת רבקה משתקפים אפוא רעיונות רבים המקובלים בספרות הרבנית בת התקופה, הקושרים בין האישה לבין הבית והמשפחה ורואים את עיקר תפקידה הדתי בטיפול בבית ובמשפחה ובסיוע לגברים הסובבים אותה ללמוד תורה ולעבוד את ה'. עם זאת אפשר להצביע על היבטים שונים הייחודיים לה, ומשקפים ככל הנראה נקודת מבט נשית.

ראשית, על אף ההבחנה הברורה בין תפקידיהם הדתיים השונים של האיש ושל האישה רבקה בת מאיר מדגישה כי ערכם של מעשי האישה שקול לזה של הגבר. בספרות הרבנית בראשית העת החדשה רווח הרעיון 'בן מזכה אב',⁴⁶ וכי דווקא מעשיו של הבן הלומד תורה והאומר קדיש לעילוי נשמת

⁴³ על משמעות הדרישה לשמירה על צניעות האישה בחברה המסורתית ראו למשל: אליאור (לעיל, הערה 27).

⁴⁴ מינקת רבקה דף ב ע"ב – ג ע"א.

⁴⁵ שם דף כג ע"ב.

⁴⁶ מקור הביטוי בתלמוד הבבלי, סנהדרין קד ע"א: 'ברא מזכי אבא'.

הוריו הם המזכים את נשמותיהם ומעלים אותן אפילו לאחר מות ההורים.⁴⁷ לעומת זאת רבקה בת מאיר קובעת כי גם מעשיה של הבת מזכים את נשמותיהם של הוריה, ומדגישה בחתימת הפרק העוסק בחינוך הילדים ומפרט את המטרות החינוכיות השונות של הבנים ושל הבנות, כי כל אם חכמה וכשרה צריכה לזכור את תכלית חינוכם של ילדיה, בין שהם בנים ובין שהם בנות, שהרי הם יזכו אותה בעולם הבא.⁴⁸

רבקה בת מאיר מציירת אמנם תמונת עולם שבה לאיש ולאשה תפקידים שונים בתכלית, ועם זאת ההבחנה בין תפקידיהם מטושטשת לא פעם וחדה הרבה פחות ממה שמקובל למצוא בספרות הרבנית בת התקופה. לדוגמה, אף על פי שתפקיד חינוך הילדים מופקד לדבריה בידי האישה, שכן האב טרוד בענייני פרנסה ואינו מרבה לראות את ילדיו כמו האישה, רבקה בת מאיר מציינת לא פעם בנשימה אחת את חובת האיש והאישה כאחד לגדל את ילדיהם ולחנך אותם, ואף מפנה אל האישה ציווי שבפסיקה ההלכתית נתפס כמכוון במובהק אל האב:

ודרשו בגמרא למה כתוב תורת אמך ומוסר אביך, מפני שהאב טרוד בעסקיו ואינו מצוי בביתו אלא לפרקים, ואם הוא רואה בבנו שנוהג שלא כשורה הוא מוכיחו ומיסרו, אבל האם שהיא תמיד מצויה בבית עליה להשגיח על ילדיה ויש בידה לעשות הרבה מעשים טובים: ללמוד עימהם ולדקדק עימהם על כל צעד ועל כל מלה, כמו שכתבה תורתנו: 'ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך' וגו' [דברים ו, ז]. הינו שתשנן לבניך ותדבר בם בשבתך כלומר שתשב על

⁴⁷ בעניין זה ראו למשל: אברהם הלוי הורוויץ, **יש נוחלין**, פראג שע"ה, דף ד ע"א-ע"ב; יוסף יוזפא האן נוירלינגן, **ספר יוסף אומץ**, פרנקפורט דמיין תפ"ג, דף קצב ע"ב (שער התוך, דיני שלושים ו"ב חודש); יעקב בן זכריה סימנר, **ספר זכירה וענייני סגולות**, המבורג תס"ט, דף יט ע"א; יודא ליווא קירכום, **מנהגות וורמייזא** [מהדורת ישראל מ' פלס], ירושלים תשמ"ז, עמ' 42, הערה 26. על חשיבות אמירת הקדיש בימי הביניים ראו: ישראל מ' תא-שמע, 'קצת ענייני קדיש יתום ומנהגיו', הנ"ל (עורך), **מנהג אשכנז הקדמון**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 125-135.

⁴⁸ מינקת רבקה דף כט ע"ב.

יד בניך ותדבר עמם בדברי תורה ולא בדברים בטלים, ועל כן כתוב
בם (מינקת רבקה דף כד ע"א).⁴⁹

המחברת קובעת עוד כי ככל שהאם סובלת יותר צער במהלך ההיריון והלידה כך שכרה רב יותר, אך את ההוכחה לטענה זו היא מביאה דווקא מיעקב, שקיבל שכר רב יותר מאבותיו מכיוון שהיה לו צער גדול בנים רב יותר משהיה להם.⁵⁰ היא מדגישה שדרוש שיתוף פעולה בין ההורים במעשה החינוכי, ואת האמירה שאסור להיות סלחניים מדי כלפי הילדים היא מוכיחה דווקא באמצעות דמויות גבריות שנכשלו בחינוך ילדיהן: אברהם, שפינק את ישמעאל, יצחק, שנהג רכות יתרה בעשיו, ודוד, שלא עצב את אבשלום מימיו.⁵¹ אף שהיא מתארת את מרכזיות תפקידה של האישה בניהול משק הבית, את התביעה לתמוך ביתומים ובתלמידי חכמים היא מעמידה בפני הגבר והאישה כאחד ומוכיחה זאת ממפעלם המשותף של אברהם ושרה ומהצירוף 'הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחַרְן' (בראשית יב, ה).⁵²

חלוקת התפקידים בין הגבר לאישה שהייתה מקובלת בספרות הרבנית בת זמנה של רבקה בת מאיר העניקה על פי רוב לגבר את האחריות על ענייני הרוח והקודש בבית, ואילו על האישה היא הטילה את הטיפול בעיקר בענייני החומריים. כך למשל כתב ר' אברהם הלוי הורוויץ (שנולד לפני 1550 ונפטר לפני 1615):

למדו לבני ביתכם הלכות נידה וחלה ואיסור והיתר ושאר דברים הנוהגים בתוך הבית פן יאכילו להם או לבני ביתם דבר איסור. ותזהירו ג"כ בני ביתכם שיעשו מלאכה דהיינו אפייתם ובישולם לצורך שבת במהירות ובזריזות כדי שיקבלו עליהם את השבת בעוד היום גדול ואל יסמכו על קריאת השמש לב"ה [לבית הכנסת] כי פעמים מאחר לקרות לב"ה [...] ותזהירו ג"כ נשותיכם שיסתמו התנור שמניחים בו החמין לצורך מחר קודם קריאת שמש בב"ה

⁴⁹ מתורגם על פי אסף (לעיל, הערה 29), עמ' 554–555. חובת האב ללמד את בנו תורה נגזרה מן הפסוק 'ושננתם לבניך ודברת בם', ראו בבלי, קידושין ל ע"א.

⁵⁰ מינקת רבקה דף כב ע"א.

⁵¹ שם דף כה ע"ב.

⁵² שם דף כו ע"א.

[ב/לבית הכנסת] ולא יפתחו אותו עד למחר כדי להוציא החמין ממנו. [...] ותזהירו ג"כ בניכם ובנותיכם על התפלה ועל ברכת הנהנין ועל שאר מצות ועל דרך ארץ הוכיחו תוכיחו אותם אפי' מאה פעמים. ותלמדו בנותיכם להיות צנועות ואל יגלו שער ראשם אפי' אין רואה דהיינו אפי' כשהם בינם לבין עצמם (יש נוחלין דף טז ע"א – יז ע"א).⁵³

ואולם רבקה בת מאיר מדגישה שוב ושוב לאורך ספרה כי עיקר האחריות לתפקודו הדתי התקין של הבית ולהוכחת בני המשפחה ללכת בדרכי ה' מוטלת דווקא על האישה ולא על הגבר. זאת ועוד, בעוד הספרות הרבנית מציבה את הגבר לומד התורה בקדמת הבמה ואת האישה התומכת בו ומסייעת לו היא מציבה מאחורי הקלעים, קשה שלא להתרשם מהמשקל העצום שרבקה בת מאיר מייחסת למעשיה של האישה, 'שעיקר בניין העולם תלוי בה'.⁵⁴ היא מעצימה את כוחה של האישה כדמות המרכזית בבית, המניעה את שאר בני הבית ומעצבת את מעשיהם לטוב ולרע, בבחינת 'נקבה תסובב גבר'.

'אעשה לו עזר כנגדו' – האישה כאשת איש וכאם לבניה

כפי שראינו, הסיוע שנדרשה להעניק לגברים לומדי התורה – לאישה, לבניה ולתלמידי חכמים בכלל – נתפס כתפקידה הדתי המרכזי של האישה. תפיסה זו משקפת במובהק תמונת עולם אנדרוצנטרית, שהגבר עומד במרכז. האישה, בשונה מן הגבר, אינה נבחנת כסובייקט העומד בפני עצמו אלא כאובייקט הנבחן על פי האופן שבו הוא משפיע על הגברים ללמוד תורה בפרט ולעבוד את ה' בכלל.

ואכן, קריאה בספר **מינקת רבקה** מעלה כי המחברת הפנימה היטב את תפיסת העולם האנדרוצנטרית המקובלת. דרשה המשקפת צורת הסתכלות זו, המובאת במקורות הרבניים לעתים קרובות, היא הדרשה על הפסוק 'חַכְמוֹת נְשִׁים בְּנִתָּה בִּיתָה וְאַלְת בְּיָדֶיהָ תִּהְרָסְנוּ' (משלי יד, א). חז"ל

⁵³ וראו גם יוסף אומץ דף קעב ע"ב (שער התוך, פרק ההסתפקות); דף סט ע"ב (סי' תקסה); דף קסא ע"ב – קסב ע"א (שער התוך, פרק הנהגת האדם עם בני ביתו); דף פא ע"ב (סי' תרמה); צבי הירש קידנובר, **קב הישר**, פרנקפורט דמיין תס"ו, דף קמב ע"ב.

⁵⁴ על פי האמור במינקת רבקה דף ה ע"א. בדף י ע"א היא קובעת שוב: 'הכול תלוי באישה'.

בדרשתם לפסוק הבחינו בין שני סוגי נשים: האישה החכמה, המצילה את אישה מן החטא, כמו אשתו של און בן פלת, ולעומתה האישה המועלת בתפקידה ומפתה את אישה לחטוא, כפי שעשתה אשתו של קורח.⁵⁵ דרשה זו הביאה גם רבקה בת מאיר בפרק העוסק באופן שבו על האישה לנהוג באישה,⁵⁶ והיא מבססת את הרעיון כי עיקר תפקידה של האישה הוא לכוון את אישה לעבוד את ה'. אישה הפועלת כמו אשתו של און בן פלת היא האישה הראויה הבונה את ביתה בחכמה, ואילו אישה שאינה משפיעה על אישה לטובה, ועוד מסיתה אותו לחטוא, מועלת בתפקידה, כפי שעשתה אשתו של קורח. ה'טוב' וה'רע' שהאישה עושה נבחנים אפוא על פי השפעתם על הגבר.

נקודת המבט האנדרוצנטרית משתקפת בדרשה נוספת שרבקה בת מאיר מביאה בעקבות דברי חז"ל: 'השרוי בלא אשה שרוי בלא טובה בלי ברכה בלי כפרה בלי שלום בלי חיים בלי עזר בלי שמחה' (מינקת רבקה דף ט ע"א).⁵⁷ רבקה בת מאיר קושרת את הדברים בין השאר לפסוק 'אֶעֱשֶׂה לוֹ עֶזֶר כְּנֶגְדּוֹ' (בראשית ב, יח), שבו כביכול האיש מוצג כתכלית הבריאה, ואילו האישה מוצגת כמי שתפקידה לשמש את האיש ולספק לו את צרכיו. הדרשה המבוססת על דברי חז"ל אלו אמנם מדגישה כי הסיוע שעל האישה לתת לאיש הוא בעיקרו סיוע נפשי ורוחני, וכי בזכותה ניתנים לו טובה, ברכה, כפרה, שלום, חיים, עזרה ושמחה, ועדיין ניכר כי האיש הוא העיקר והאישה נתפסת רק כמי שמאפשרת את קיומו ברוחה.

עוד היבט של ראיית האישה אגב האיש, כטפלה לו, קשור בכך שבתרבות המסורתית לימוד התורה נחשב מעשה גברי בלבד. בהיותו מעשה המיועד לגברים בלבד, על פי רוב לא יכלה האישה להשתתף בו בעצמה, ועל כן חלקה בתורה נגזר אך ורק מהקשרים שלה עם גברים לומדי תורה. תפיסה זו

⁵⁵ המדרש מופיע לדוגמה בבבלי, סנהדרין קי ע"א. התייחסויות למדרש זה יש בספרים אלו: ספר לב טוב (לעיל, הערה 25), דף פח ע"א-ע"ב; ספר ברנט שפיגל (לעיל, הערה 25), דף לג ע"א-ע"ב, לט ע"ב; יעקב בן יצחק מיאנוב, צאינה וראינה, חמישה חומשי תורה בלשון אשכנז, באזל שפ"ב, דף קלד ע"א.

⁵⁶ מינקת רבקה דף י ע"א.

⁵⁷ מקור הדרשה בניסוח שונה במעט מצוי בבבלי, יבמות סב ע"ב. דרשה על מאמר חז"ל זה מובאת גם אצל בן זמנה ועירה של רבקה בת מאיר טיקטינר, ראו: עוללות אפרים, חלק ג, דף קא ע"ב (מאמר שכד בנישואין).

משתקפת היטב באמרת חז"ל שגם רבקה בת מאיר מביאה: 'לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישיא בת תלמיד חכם' (מינקת רבקה דף ט ע"ב).⁵⁸ ראשית, אמרה זו, כמקובל בספרות חז"ל ובספרות הרבנית בכלל, מזהה בין ה'אדם' לבין הגבר. שנית, האישה אינה נבחנת על פי מעלותיה העצמיות אלא אך ורק על פי ייחוסה: כבתו של גבר שלמד תורה היא ראויה להיות אשתו של גבר אחר החפץ גם הוא לדבוק בתורה.

ואכן, אפשר להביא דוגמאות רבות מכתיבתה של רבקה בת מאיר המשקפות את התפיסה שלפיה מעלתה של האישה נבחנת בהתאם למידת למדנותם של הגברים שבחייה. בראשית הספר האישה הטובה נמשלת לאדמה דשנה המצמיחה פירות טובים,⁵⁹ ובפתח הפרק העוסק בחינוך הילדים האישה המחנכת את ילדיה לתורה ולמעשים טובים נמשלת לעץ פרי משובח: 'איך על האישה להתאמץ לחנך את ילדיה לתורה ולמעשים טובים, אז האנשים יברכוה בברכה "אשרי האילן אשר אלה פירותיו"' (שם דף כא ע"א).⁶⁰ האדמה והעץ כשלעצמם נתפסים חסרי ערך כמעט, וכל תכליתם טמונה בפירות שהם מצמיחים. בדומה, רבקה בת מאיר מציינת בהמשך הדברים את הפסוק 'רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה' (משלי לא, כט), וקובעת כי אמנם נשים רבות עושות מעשים טובים ונוהגות כראוי, אך מי שמגדלת ילדים טובים ראויה לשבח יותר מכולן.⁶¹

אך מסתבר כי גידולם של ילדים צדיקים אינו רק תפקידה הדתי של האישה אלא גם השכר שהיא זוכה לו בעבור מעשיה הטובים. פעמים רבות לאורך הספר המחברת קובעת כי שכרה של האישה הוא ילדים טובים.⁶² לצד אמירות כלליות בעניין זה רבקה בת מאיר גם נדרשת במפורש לדמויות נשיות מן המקרא ששכרן היה הבנים שילדו ואשר הגיעו לגדולה. כאלו הן רות, שבזכות הכבוד שנהגה בנעמי חמותה זכתה שיצא ממנה דוד המלך

⁵⁸ על פי הבבלי, פסחים מט ע"א.

⁵⁹ מינקת רבקה דף ד ע"ב.

⁶⁰ מתורגם על פי אסף (לעיל, הערה 29), עמ' 554. עוד השוואה של האישה הטובה לעץ מניב פירות משובחים ראו שם דף ו ע"א.

⁶¹ שם דף כא ע"א.

⁶² שם דף ב ע"ב – ג ע"א; דף ד ע"ב; דף ה ע"ב; דף ו ע"ב.

ושהמשיח יהיה עתיד לצאת ממנה, והאישה השונמית, שבזכות הכנסת האורחים שנהגה באלישע זכתה, על פי המדרש, שבנה יהיה יונה הנביא.⁶³

אמנם רבקה בת מאיר מביאה גם את דבריו של ר' אליהו די וידאש מתוך ההקדמה לספרו **ראשית חכמה** (נדפס לראשונה בשנת של"ח, 1578):

וכן אמר בתנא דרבי אליהו על פסוק ודבורה אשה נביאה, שעל המעשה האדם זוכה לרוח הקדש. זה לשונם: מה טיבה של דבורה שנתנבאה על ישראל ושפטה אות', והלא פנחס בן אלעזר עומד? מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין נכרי בין ישראל, בין איש בין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשיו של אדם רוח הקדש שורה עליו (ראשית חכמה דף ב ע"ב).⁶⁴

דרשה זו מעצימה כמובן את מעלתה הרוחנית של האישה ומעמידה אותה כשווה לזו של הגבר, ועם זאת בהמשך הדברים שבה ומתגלה התפיסה המעריכה את האישה על פי זיקתה לתלמידי חכמים ולא על פי מעשיה העצמאיים. בהקשר של דרשה זו מראשית חכמה רבקה בת מאיר קובעת כי מעלתה של בתיה בת פרעה – ששמה מורה עליה שה' ראה אותה כבתו, ואף זכתה להיכנס לגן העדן בעודה בחייה – הייתה שגידלה את משה רבנו בילדותו. אפילו על דבורה הנביאה ששפטה את ישראל היא דורשת, בהתבססה על המדרש, שמעלתה הייתה ששלחה ביד אישה פתילות לבית המקדש ודרבנה אותו שילמד תורה – את התורה שניתנה בלפידים וברקים – יומם ולילה.⁶⁵ במקום אחר היא דורשת על הפסוק 'לְבִי לְחֹקְקֵי יִשְׂרָאֵל' (שופטים ה, ט), מתוך שירת דבורה, שדבורה זכתה שתשועתם של ישראל באה על ידה מכיוון שהלכה לשמוע דרשות של תלמידי חכמים.⁶⁶ אפשר לראות בהצגה זו הקטנה מסוימת של דבורה הנביאה; האישה שזכתה להשראת שכינה והנהיגה את כל ישראל לניצחון במלחמה מוצגת בסופו של דבר כמי שעמדה בצלם של גברים לומדי תורה.

⁶³ שם דף יט ע"א; דף לג ע"א.

⁶⁴ למקור הדברים ראו אליהו רבה [מהדורת מאיר איש שלום], וילנה תר"ס, פרשה י, ד"ה 'דבורה אשה נביאה'. הדברים מובאים במינקת רבקה דף י ע"ב.

⁶⁵ שם.

⁶⁶ שם דף ו ע"א.

ועל אף כל מה שנאמר עד כה, גם בנושא זה – כפי שראינו באשר להבחנה בין תפקידיהם הדתיים של האיש ושל האישה – אפשר להצביע על נימה נשית, מרוככת, בדבריה של רבקה בת מאיר, המייחדים אותה לעומת הכתיבה הגברית המקובלת. ראשית, רבקה בת מאיר אכן מציגה את הבנים הצדיקים ולומדי התורה כתכלית קיומה העיקרית של האישה, ועם זאת היא מרבה להציג גם את צדה השני של המטבע ולהצביע על הישגיהם של הגברים בלימוד תורה או במעשים טובים וגם בתחומי הנבואה ואף ההנהגה והשלטון כתוצאה ישירה של מעשי הנשים שתמכו בהם.

כך צדיקותו ולמדנותו של יעקב אבינו היו בזכות הליכתה של רבקה בסמוך לבתי מדרש; משה זכה במעלת נבואה שלא הייתה כדוגמתה ובהיותו מוסר התורה לישראל ואהרן זכה בכהונה הגדולה בזכות צדיקותה של יוכבד אמם; דוד זכה במלוכה בזכות צדיקותה של תמר אם שושלתו, בזכות הכבוד שרחשה רות סבתו לנעמי חמותה ובזכות המחשבות הטהורות שחשבה אמו בזמן ההיריון, וכמוהו זכה בנבואה גם ירמיהו הנביא בזכות כוונותיה הטהורות של אמו כשנשאה אותו ברחמה.⁶⁷

הצגה כזו של הדברים כבר אין בה כדי לבטל את מעשי הנשים לעומת מעשי הגברים; אולי אפילו להפך: היא מציגה את הגברים ואת הישגיהם כנובעים במישרין ממעשי הנשים, וכך שוב מועצם כוחה של האישה, שאמנם פועלת כביכול מאחורי הקלעים אך נתפסת כמי שמניעה את ההתרחשויות שבקדמת הבמה.

שנית, לצד אמירות רבות הרואות בילדים הצדיקים את מתן שכרה של האישה, המחברת מתייחסת לילדים הטובים גם כאל שכרם של שני ההורים, תוצאת העבודה החינוכית והכוונות של שניהם.⁶⁸ התייחסות כזו מטשטשת את ההבחנה הברורה בין תפקידיהם הדתיים של האיש ושל האישה ורואה בשניהם אחראים לחינוך הילדים. לבסוף רבקה בת מאיר משווה בין האישה לבין התורה:

⁶⁷ שם דף ד ע"ב; דף ו ע"א; דף ט ע"ב – י ע"א; דף כא ע"א–ע"ב.

⁶⁸ שם, לדוגמה דף יד ע"ב; דף כט ע"ב; דף ז ע"ב.

כשם שהאישה הטובה נמשלה למנורה, כך אפשר להמשיל אותה גם לתורה, כמו שאנו לומדים מן הפסוקים: 'חכמות בנתה ביתה' [משלי ט, א], זה נאמר הן על התורה והן על אישה טובה. שלמה המלך עליו השלום חתם את משלי ב'אשת חיל' וסידר אותו על פי סדר האל"ף ב"ת. הוא לא עשה זאת שוב בכל ספר משלי כדי שידעו שאישה טובה שקולה לתורה כולה. כשם שהתורה אינה יכולה להתקיים כשחסרה בה אות אחת, כך אישה טובה תהיה שלמה בכל המעשים הטובים להשם יתברך ולבני אדם. וכשם שתורתנו האהובה חפצה שנשמור את מצוותיה כדי שתשלם לנו את שכרנו, כך גם אישה טובה רוצה לראות את ילדיה נעשים אנשים ישרים (מינקת רבקה דף ו ע"ב).

ובכן, כשם שהתורה אמורה להנחות את היהודי בכל מעשיו ולהורות לו את המצוות שעליו לקיים, כך גם האישה צריכה לחנך את בניה להיות ישרים וצדיקים. העמדה כזו של האישה כנמשלת לתורה, אף על פי ששתיהן כביכול נתפסות כאובייקט המנחה את הגבר, מקהה מעוקצה של התפיסה האנדרוצנטרית ותורמת ממד נוסף להעצמת תפקידה הדתי של האישה.

אישה טובה ואישה רעה

אחד המאפיינים של הכתיבה על נשים בספרות הרבנית בחברה המסורתית הוא ההנגדה בין ה'אישה הטובה' לבין ה'אישה הרעה': האחת היא כלילת המעלות ומצטיינת במידות תרומיות, ואילו האחרת מגלמת באישיותה את מכלול המידות הרעות; האחת משולה לתורה והיא ברכה לעולם, והאחרת – סם המוות ומשולה לגיהנום. זו מדרבנת את אישה ואת בניה ללמוד תורה וללכת בדרך הישר, ואילו האחרת מפתה את אישה ואת בניה לחטוא, ועלולה לפתות ולהחטיא גם גברים זרים.⁶⁹

ניכר שבדומה לתיאוריה השליליים של ה'אישה הרעה', גם תיאוריה של ה'אישה הטובה' מתאפיינים בהקצנה של תכונותיה, בהכללה

⁶⁹ בעניין זה ראו למשל לב טוב דף נב ע"ב, דף פח ע"א-ע"ב; קב הישר דף ל ע"ב – לא ע"א; ברנט שפיגל דף כב ע"א – כג ע"ב; דף כט ע"ב – לג ע"א; דף לט ע"ב. וראו גם: יהודית דיסון, **אישה טובה ואישה רעה: על נשים טובות וחכמות ועל נשים רעות ובוודגניות בסיפורים מימי הביניים**, ירושלים תשס"ט.

ובסטרואוטיפיות. האדרת הנשים ותיאורן כצדיקות תמימות, כדמויות מופת וכבעלות מידות נעלות יוצרים למעשה תמונה מהופכת של תיאוריהן הקודרים עד כדי דמוניזציה שלהן. בשני המקרים לא מדובר בתיאור מציאותי של אישה בשר ודם על מעלותיה וחסרונותיה, תיאור מאוזן של אדם מורכב ואינדיווידואלי, אלא בתיאור מכליל, סטרואוטיפי, של אב טיפוס (או שמא אם טיפוס) למידות הטובות או למידות הרעות.

תיאורי הנשים אינם אפוא תיאורים של אישה זו אחרת אלא של כלל הנשים, של ה'אישה' באשר היא, ואישה זו היא דגם וסמל לטוב בהתגלמותו או לרע בהתגלמותו. מכיוון שהייצוג הנשי במקורות מתאפיין בהקצנה ובהכללה, נמצא לעתים שהמקורות מייחסים לנשים תכונה והיפוכה, ובשני המקרים מדובר בתכונה קיצונית.

בהקשר זה המקורות מרבים להזכיר את המדרש על הפסוק במשלי 'חֲכָמוֹת נָשִׁים בְּנֵתָה בֵּיתָה וְאִנֵּלְתָּ בְּיַדֶּיהָ תִּהְרָסְנָו' (משלי יד, א). על פי המדרש, שכבר הוזכר למעלה, הפסוק מכוון לשתי נשים המהוות דגם לאישה הטובה מכאן ולאישה הרעה מכאן: האחת היא אשתו של און בן פלת, שהיה בן עדתו של קורח אך בזכות אשתו הצדיקה והחכמה ניצל מן החטא ומעונשו, והאחרת היא אשתו של קורח, אשר היא שהסיתה אותו לדבר עברה והייתה סיבת אסונו.⁷⁰

תמונת עולם זו, שלפיה יש שני טיפוסים קוטביים וחד-ממדיים של האישה, מעוגנת במדרש על בריאת חוה, שקדמה לה בריאתה של אישה אחרת – לילית. כאשר התברר שאישה זו גאוותנית ואינה מצייתת לאישה, שכן היא כמותו נבראה מן האדמה וראתה את עצמה שקולה לו, סילק אותה הקב"ה והגלה אותה למחוזות השדים והמזיקים, ובמקומה ברא אישה אחרת מצלעו

⁷⁰ המדרש מופיע למשל בבבלי, סנהדרין קי ע"א; מדרש תנחומא [מהדורת בובר], פרשת קורח סימן כד, ד"ה 'ואון בן'. מדרש זה נזכר למשל בלב טוב דף פח ע"א-ע"ב; ברנט שפיגל דף לג ע"א-ע"ב; דף לט ע"ב; צאינה וראינה לפרשת קורח דף קלד ע"א.

של האיש, אישה שתזכור את מעמדה הנחות לעומתו ואת תפקידה לשמש עזר כנגדו.⁷¹

תיאור האישה במקורות שכתבו גברים משקף אפוא נקודת מבט של מי שראו בעצמם קבוצה נורמטיבית המתבוננת ב'אחר', בזר והמוזר, אשר תכונותיו הן תמיד חד-ממדיות, מוקצנות ומופרזות, לטוב ולרע.⁷² למעט תיאורים לא רבים של נשים מסוימות, הרי שתיאורי האישה במקורות אלו אינם תיאורים של דמות ממשית, בשר ודם, מורכבת ורבת פנים, אלא דמותה של ה'אישה' באשר היא, טיפוס מופשט וסטראוטיפי, שהוא בהכרח טוב או רע, שחור או לבן. ומכאן שגם הדימוי החיובי של האישה במקורות האלה יש בו כדי להעיד על נקודת מבט אנדרוצנטרית, המעמידה את הגבר במרכז תמונת העולם. חוה כלילית, האישה הקדושה ממש כחברתה הקדשה, בעלת הכוחות הדמוניים, כוחות הפיתוי הטומאה והחטא, אינן אלא דימויים ספרותיים, אובייקטים המשתקפים דרך נקודת המבט הגברית הסובייקטיבית.

ההבחנה בין ה'אישה הטובה' ל'אישה הרעה' מצויה גם בספרה של רבקה בת מאיר. גם היא דורשת את הפסוק 'חַכְמוֹת נָשִׁים בְּנִתָּה בִּיתָה וְאִלַּת בְּיָדֶיהָ תִּהְיֶה' (משלי יד, א) כנוגע לאישה הטובה, הבונה את הבניין הנצחי – הנשמה או הילדים – לעומת האישה הרעה, הגורמת לחורבנו הרוחני של ביתה,⁷³ וגם היא מוסיפה את הדרשה לפסוק זה המשווה בין אשת קורח לאשתו של און בן פלת.⁷⁴ גם רבקה בת מאיר דנה במדרש המעמת בין חוה ללילית,⁷⁵ דורשת את דבריו של שלמה המלך, 'אִשֶׁת חַיִל עֲטָרַת בְּעֵלָה וְכֶרֶקַב בְּעֲצָמוֹתָיו מְבִישָׁה' (שם יב, ד), כעוסקים באישה הטובה לעומת האישה

⁷¹ למקורותיה של אגדה זו ראו: ניצה אברבנאל, **חוה וליילית**, רמת גן תשנ"ד, עמ' 26–27. לניתוחה של האגדה ראו שם, עמ' 23–46, וראו גם: דניאל בויארין, **הבשר שברוח: שיח המיניות בתלמוד**, תל אביב תשנ"ט, עמ' 98–100.

⁷² ניצה אברבנאל מנתחת תופעה זו כתופעה כוללת המצויה בכל התרבויות הפטריארכליות. לניתוח ההיבטים הפסיכולוגיים והאנתרופולוגיים של התופעה ראו: אברבנאל, שם.

⁷³ מינקת רבקה דף ה ע"א – ז ע"ב.

⁷⁴ שם דף י ע"א–ע"ב.

⁷⁵ שם דף ט ע"א.

הרעה,⁷⁶ וגם היא יוצרת בדבריה הנגדות בין האישה החכמה לאישה הכסילה, בין אשת החיל לאישה החוטאת ועוד.⁷⁷

ואולם גם בעניין זה כתיבתה של רבקה בת מאיר מתייחדת מהכתיבה הרבנית המקובלת בכמה היבטים. ראשית, הכתיבה הרבנית מרבה לייחס לנשים תכונות שליליות האופייניות לה מעצם היותה אישה, כמו קלות דעת, פתינות, פטפטנות, קמצנות ועצלנות,⁷⁸ ואילו בספרה של רבקה בת מאיר אי אפשר למצוא כל התייחסות לתכונה שלילית 'נשית'. נהפוך הוא. גם כאשר היא משווה נשים טובות לנשים רעות היא ממחישה את דבריה באמצעות דוגמאות משני המגדרים בהשוואה המבהירה כי החלוקה אינה בהכרח בין נשים טובות לרעות אלא בין בני אדם – באשר יהיה מינם – טובים או רעים.

לדוגמה, היא פותחת את הפרק העוסק ביחסה של האישה לכלתה בהבחנה נוספת בין אישה יראת ה' לבין אישה הרודפת אחר הממון, ומכאן היא עוברת להדגים את צדה השלילי של המטבע דווקא בהתנהגותו הלא ראויה של שאול המלך כלפי דוד, חתנו.⁷⁹ בדומה, כפי שכבר ראינו, היא מזהירה את האם שלא תפנק את בניה יתר על המידה, וממחישה את דבריה באמצעות ביקורת דווקא על אבות שפינקו את בניהם יתר על המידה.⁸⁰

אם כן, רבקה בת מאיר אינה מתארת דמויות מורכבות של גברים לעומת דמויות שטוחות של נשים אלא מציגה דמויות מורכבות בנות שני המגדרים. מכיוון שספר המוסר שלה מיועד לנשים, או בעיקר לנשים, היא אכן מרבה בהבחנות בין נשים טובות לרעות, אך אלו אינן הבחנות בין דמויות נשיות סטראוטיפיות אלא בעיקר הבחנות בין שני סוגי התנהגות שכל אישה באשר היא, וכמוה כל איש באשר הוא, יכולים וצריכים לבחור ביניהם. ואכן, את הפרק העוסק בהתנהגותה של החותנת כלפי כלתה המחברת חותמת בדברים האלה, הקוראים לכל אדם באשר הוא לבחור בדרך הישר:

⁷⁶ שם דף ח ע"ב.

⁷⁷ ראו לדוגמה שם דף יב ע"א-ע"ב; דף יט ע"א-ע"ב; דף כט ע"ב; דף ל ע"ב.

⁷⁸ בעניין זה ראו: גרוסמן (לעיל, הערה 13), עמ' 34-43.

⁷⁹ מינקת רבקה דף ל ע"א.

⁸⁰ שם דף כה ע"ב.

[אשת חן תתמוך כבוד] ועריצים יתמכו עשר' [משלי יא, טז]. כוונתו לאישה החפצה רק בממון ולא בכבוד [כלומר ביראת ה']. לכן על כל אישה חכמה וצדיקה לבחור בדרך הטובה משתי הדרכים. כי השם יתברך הכין שתי דרכים לכל בני האדם, האחת טובה והאחת רעה, כמו שאומר הפסוק: 'ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המוות ואת הטוב ואת הרע' [דברים ל, טו]. לאדם יש בחירה, הוא יכול לבחור במה שירצה. אבל השם יתברך נתן עצה טובה לעמו האהוב ישראל בתורתנו הקדושה, כמו שכתוב: 'ובחרת בחיים'. לכל אדם הוא נתן יצר טוב ויצר רע, וכנגד זה הוא ברא גן עדן וגיהנום כדי לתת לכל אחד שכר תמורת מעשיו. לכן נתן השם יתברך לעמו האהוב ישראל את התורה הקדושה, וציווה אותם שישמרו את המצוות. הוא שב והוכיח אותם כמו אב המוכיח את בנו האהוב כדי שיבחר כראוי. כך השם יתברך עשה הכול למען ישראל, ילדיו האהובים, כדי שיזכו בחיי נצח בעולם הבא (מינקת רבקה דף לא ע"ב).⁸¹

ההבחנה בין האישה הטובה לאישה הרעה בדבריה של רבקה בת מאיר הופכת אפוא להבחנה בין התנהגות טובה להתנהגות רעה, שכל אדם, גבר או אישה, נדרש לבחור ביניהן. יתר על כן, דמויות ה'אישה הטובה' וה'אישה הרעה' בספרות הרבנית הן כאמור דמויות ספרותיות סטראוטיפיות ולא דמויות ממשיות, ואילו ניכר כי רבקה בת מאיר פונה לנשים בשר ודם העומדות לנגד עיניה, על מעלותיהן ועל חולשותיהן.

יתר על כן, היא מותחת דברי ביקורת על מעשים מסוימים של נשים מסוימות שחזתה בהם במו עיניה⁸² ומציינת במפורש שדברי הביקורת שלה מכוונים למיעוט נשי מוגדר, ל'יונגין וויברליך', ביטוי שמשמעותו המילולית היא נשים קטנות וצעירות אך נלווית לו גם נימת ביקורת, ולא לרוב הנשים, שהן לדבריה נשים צדיקות המצטיינות במעשים מסוימים שהיא מתארת: 'אני אומרת כל זאת רק ל'פרגיות' הצעירות, אבל כנגד הנשים הצדקניות – חלילה לי לגעת בכבודן. מי ייתן ואזכה לראות את ילדי ילדי עושים מעשים

⁸¹ בתרגום מיידיש.

⁸² שם דף ז ע"א-ע"ב; דף כג ע"א-ע"ב.

טובים כאלה – כמו שהן הולכות לבית הכנסת ומתפללות ונוהגות בתלמידי חכמים' (שם דף ח ע"א). וכן:

צריך לומר זאת [=דברי תוכחה על חוסר כבוד להורים] בפרט ל'פרגיות' הצעירות. [...] ואתן, נשים אהובות, אל תיפגעו ממה שכתבתי ואל תטעו לחשוב שהוכחתי אתכן. לא התכוונתי לרעה וכל כוונותי היו טהורות. אינני רוצה להכליל, חלילה, שהרי רוב הנשים הן צדקניות ומדקדקות במעשיהן הטובים. אין צורך לנזוף בהן ולא לומר להן דבר. הן יודעות הכול עשרת מונים טוב יותר ממה שכתבתי; כל כוונתי הייתה למצוא את האחת בין האלפים שאינה עושה כן. אני מתפללת להשם יתברך שדבריי ייכנסו לאוזניהן והן ישמעו בקולי (שם דף יח ע"א–ע"ב).

המחברת מביאה עוד את האגדה התלמודית על ר' יוסי בר חלפתא שקיבל מה' אבן טובה מן העולם הבא כדי שיקנה באמצעותה צורכי שבת, אבל אשתו התרתה בו שיחזיר אותה כדי שלא יפגע בשכרו בעולם הבא. אגב כך היא מציינת שהיום, בעוונותינו הרבים, רק נשים מעטות מגיעות למעלה כזאת, אך היא מבקשת מן הנשים היקרות והחסודות הקוראות את דבריה שיקבלו את תוכחתה באהבה ויבינו שכוונתה היא לגרום לנשים נוספות לאמץ את דרכה של אשת ר' יוסי בר חלפתא ולשמוח בחלקן.⁸³

אם כן, רבקה בת מאיר, אישה הכותבת לנשים, מתארת בכתביה נשים בשור ודם שהכירה לעומק, על מעלותיהן ועל חולשותיהן, ולא דימויים ספרותיים, כפי שנהגו כותבים גברים לתאר בכתביהם. היא מבינה את מורכבותן, מורכבות המאפיינת בני אדם באשר הם, ומבקשת להנחות אותן להתרחק מן הרע ולבחור בטוב.

'כיד הרוחצת את חברתה' – מערכת היחסים בין בני הזוג

אחת ההנחות המקובלות בספרות הרבנית בימי הביניים ובראשית העת החדשה היא ההנחה בדבר חוסר השוויון שבין האיש לאישה וכפיפותה של

⁸³ שם דף יג ע"א–ע"ב.

האישה לאיש. חכמים תלו זאת בסיפור הבריאה, שבו מתוארת בריאת האיש כקודמת לבריאת האישה; בבריאת האישה מצלעו של האיש בבחינת טפלה לעיקר; בתיאור מטרת בריאתה להיות עזר כנגד האיש ובדברי הקללה שנאמרה לאישה לאחר חטא עץ הדעת: 'וְאֵל אִישׁךָ תִּשְׁוָקְתְּךָ וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ' (בראשית ג, טז). עוד הוסיפו חכמים וביססו את הטענה בדבר כפיפות האישה לאיש על סמך שלל טענות בדבר נחיתותה השכלית והמוסרית של האישה לעומת האיש.

על רקע הנחות אלו היו אמנם בחכמי ימי הביניים שהדגישו דווקא את הציפייה ליצירת חיבור נפשי ולקשר נפשי עמוק בין האיש לאישה, ולעומתם אחרים הרחיקו לכת ודיברו על מערכת היחסים בין האישה לאיש כעל מערכת יחסים של שעבוד.⁸⁴ תפיסות אלו נותרו בעינן גם בראשית העת החדשה, אלא שאז התחזקה הנימה המצביעה על השיתוף ועל ההדדיות שבין בני הזוג, בין השאר בשל מעורבותן הרבה של נשים בכלכלה ובפרנסת משפחותיהן.

מעניין למצוא ביטוי לתפיסת השיתוף בין האיש לאישה בדבריהם של שניים מבני עירה וזמנה של רבקה בת מאיר. ר' שלמה אפרים לונטשיץ כתב בעניין: 'ובסיבה זו יהיו לבשר אחד שיזדווג הדומה בדומה לו, ולא שיהיה הוא למעלה והיא למטה במדריגה או להפך, כי בסיבה זו יתהוו דברי ריבות ביניהם' (עוללות אפרים, חלק ג, דף צט ע"א [מאמר שטו בנשואין]), ור' חיים בן בצלאל (1530–1588) כתב:

ולפי שהאשה משועבדת לבעלה על ידי כסף קידושיה, לכך היא פטורה מן המצו' כמו העבד, לפי שלא רצה הש"י [השם יתברך] להפקיע שיעבודו של הבעל. ואף על גב שהאשה מחויבת להשתעבד לבעלה, מכל מקום חלילה שיחזיק אותה בעלה כאחת השפחות. רק יחזיקה כגבירה, ואדרבה הוא משועבד לה לכל תנאי כתובתה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה [בבלי, יבמות סב ע"ב] שצריך האיש שיאהוב את אשתו כגופו וכבדנה יותר מגופו. [...] נמצ' לפי זה ששניהם הם אדונים ושניהם משועבדים זה לזה עד שכמעט שאין להפריש ביניה'.

⁸⁴ ראו: גרוסמן (לעיל, הערה 13), עמ' 26–34.

שהוא קונה אותה לשפחה על ידי כסף קידושי' והיא קנתה אותו לעבד על ידי הנדוניא שהכניסה לו. [...] להגיד ששניהם כגוף אחד עד שכמעט שאין להפריש ביניהם לפי שאין דין קדימה ביניהם (חיים בן בצלאל, ספר החיים, קראקא שנ"ג, ספר חיים טובים פרק ד, דף יד ע"ב – טו ע"א).

ואולם לצד דברים אלו בדבר שיתוף וכמעט שוויון בין האיש לאישה אפשר למצוא גם בדבריהם של שני כותבים אלו נימות המדגישות את נחיתות האישה לעומת האיש, ונדמה כי תפיסת נחיתותה של האישה הוסיפה להיות בתקופה זו מעין מוסכמה מובנת מאליה.

גם רבקה בת מאיר טיקטינר הפנימה תפיסה זו ונתנה לה מגוון ביטויים בכתביה. בספרה מובאת דרשה מעניינת – המובאת בשם 'אוהבי גימטריאות' כבר באגרת הטיול של ר' חיים בן בצלאל⁸⁵ – המקבעת לכאורה את מעמדה השפל של האישה לעומת האיש. הדרשה עוסקת בסתירה שבין שלוש אמרותיו של שלמה המלך: 'מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב' (משלי יח, כב), 'וּמוֹצָא אֲנִי מֵרַמְמוֹת אֶת הָאִשָּׁה' (קהלת ז, כו), 'וְאִשָּׁה בְּכָל אֶלֶה לֹא מְצֹאתִי' (שם, כח). הסתירה מתיישבת על ידי פירוש הפסוקים כמתארים שלושה טיפוסים שונים של נשים או של מערכות יחסים בין נשים לגברים.

על פי הדרשה, המילה 'אשה' בגימטרייה נופלת בערכה המספרי מן המילה 'איש', ואכן, כאשר האישה מכניעה ומשפילה את עצמה לעומת האיש וממעיטה בערך דעתה מפני דעתו, אז אפשר לומר על האיש הזה כי מצא טוב. לעומת זאת מי שמצא אישה השקולה לו בערכה, כשם שהמילה 'האשה' שקולה בערכה המספרי למילה 'איש' – גורלו מר ממוות. ואילו 'ואשה', כזו העולה בערכה על 'איש', אישה כזו אין בנמצא כלל.⁸⁶

אלא שההקשר שבו מופיעה דרשה זו מקהה את עוקצה. בקטע הקודם לדרשה רבקה בת מאיר עומדת על חובתה של האישה למנוע מאישה לנהוג בפזרנות, אך היא מייעצת לקוראת שכאשר תוכיח את אישה תעשה זאת

⁸⁵ אגרת הטיול דף ח ע"ב. תודה לפרופ' חוה טורניאנסקי ולפרופ' יעקב אלבוים על העזרה באיתור מקור זה.

⁸⁶ מינקת רבקה דף יג ע"ב.

ברכות ובמתנינות, שכן 'מַעֲנָה רַךְ יָשִׁיב חֲמָה וּדְבַר עֶצֶב יַעֲלֶה אָף' (משלי טו, א), ואגב כך מציינת: 'כאשר יד אחת רוחצת את רעותה, אזי שתיהן מתנקות' (מינקת רבקה דף יג ע"ב).⁸⁷ דומה אפוא שאף על פי שהיא עושה שימוש בעולם המונחים המקובל, המכיר בעליונות הגבר על האישה, קריאתה לנשים להנמיך את עצמן לעומת אישיהן היא בבחינת עצה טקטית יותר משהיא משקפת קביעה ערכית.

לדבריה, כשם שהיד הרוחצת את חברתה יוצאת נשכרת מכך, שכן גם היא מתנקה אגב הרחיצה, גם האישה המכניעה את עצמה לעומת אישה יוצאת נשכרת מכך, שכן בכך היא גורמת לאיש להכניע את עצמו בפניה. על דברים אלו היא חוזרת אחר כך בצורה מפורשת יותר, בהביאה את הפתגם שלפיו אישה המכבדת את אישה, תכובד על ידו כמלכה.⁸⁸

רבקה בת מאיר מציינת כי האישה חייבת בכבוד חותניה משום הכבוד שהיא חייבת לכבד את אישה, אך מדגימה זאת באמצעות הכבוד שנהג דוד בשאול חותנו,⁸⁹ ושוב מטשטשת את הדיכוטומיה המגדרית שנרמזה בדבריה. היא אמנם מציינת את חובתה של האישה לזכור את דברי התורה, 'והוא ימשול בך', ומזכירה ששרה כינתה את אברהם 'אדוני', אך גם ממחרת להזכיר את המדרש שלפיו שרה הייתה גדולה מאברהם בנבואה ואת מאמרי חז"ל כי האיש חייב להיזהר בכבוד אשתו, שכן כל טובתו באה לו בעבורה.⁹⁰ היא אף מאריכה בסיפור מעשה תלמודי על איש צדיק שלא עשה דבר בלי לקבל את

⁸⁷ 'וען איין הנט דיא אנדר וושט דא ווערין זיא ביידי ריין'.

⁸⁸ שם דף יד ע"א. דברים דומים אם כי מנקודת מבט הפוכה כותב ר' בנימין אהרן סלניק (1530 לערך – 1620 לערך): 'ואם רוצה הבעל להיות מלך, יניח לאשתו להיות מלכה. ראה וקח דוגמא מן התרנגול שהוא מלך ונושא את הכתר והתרנגולת היא המלכה ונושאת אף היא כתר. כאשר לתרנגול יש משהו טוב הוא צועק לה לבוא לחלוק עמו. כך יעשה גם הבעל' (בנימין אהרן סלניק, **סדר מצוות הנשים**, קראקא של"ז, סי' קד, מתורגם מידיש על פי טורניאנסקי [לעיל, הערה 17], עמ' 72).

⁸⁹ מינקת רבקה דף יח ע"ב.

⁹⁰ שם דף יד ע"א.

הסכמת אשתו החסודה, ובסופו של דבר גם הקדוש ברוך הוא מאשר את מעשיה.⁹¹

אם כן, רבקה בת מאיר אינה דוחה את האפשרות שאישה תגיע למעלה גבוהה מזו של הגבר; היא רק ממליצה לאישה לנהוג בשפלות בפני אישה כטקטיקה שבאמצעותה תבנה את ביתה בחכמה: תמשוך את אישה אל דרך הישר ואף תזכה ביחס של כבוד כראוי לה. יתר על כן, את הדברים הקשים על הפסוק 'ואשה בכל אלה לא מצאתי', שלפיהם כביכול אין אישה העולה בערכה על האיש, היא ממהרת למתן באמצעות מדרש אחר. זהו מדרש המוצא בפסוק זה דברי שבח לנשות המדבר שלא השתתפו בחטא העגל, שבו נאמר 'אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל' (שמות לב ד, ח). הווה אומר, לא נמצאה אישה 'בכל אלה', כלומר אישה שחטאה באמירת 'אלה אלוהיך'. בכך רבקה בת מאיר הופכת את הפסוק שלכאורה ממעיט בערך הנשים לפסוק המדבר דווקא בשבחן.

ואכן, תמונת מערכת היחסים הזוגית העולה מדבריה של רבקה בת מאיר היא תמונה הרמונית שבה שני בני הזוג מכבדים זה את זה ונהנים יחדיו מפרי עמלם המשותף. בהיבט המעשי היא ממליצה לכל אחד מבני הזוג לחנך את ילדיו לכבד את ההורה האחר: 'על האם להרגיל את הילד לכבד את אביו. עליה לתת לילד תקרובת או תפוח ולומר לו: "ילד יקר, תן זאת לאביך כדי שתוכל לכבדו, והשם יתברך יאריך את ימך"'. ועל האב לנהוג כמוהו, ולומר לילד: "ילד יקר, כבד את אמך ככל שתוכל" (מינקת רבקה דף כד ע"ב). ובהיבט הרעיוני היא ממחישה את השותפות הרוחנית שבין האיש לאישה באמצעות המדרש שלפיו לקח הקב"ה את האות יו"ד, המציינת את שמו, וחילק אותה בין שרי, שהפכה לשרה, ובין אברם, שהפך לאברהם.⁹²

⁹¹ שם דף לד ע"ב – לה ע"א, על פי מדרש רות זוטא ד, יא. על מדרש זה ראו: רות שושני, 'עיון בשני סיפורים במדרש רות זוטא ובעיבודם ב"חיבור יפה מהישועה"', *JSIJ*, 7 (2008), עמ' 81–103.

⁹² מינקת רבקה דף ח ע"ב.

בראש הפרק העוסק באופן שבו על האישה לנהוג באישה, רבקה בת מאיר ממליצה לקוראת לנהוג על פי הנחיותיה, כדי שכל אישה תזכה להזדקן בכבוד עם אישה,⁹³ ובחתימת הפרק היא כותבת:

וכשהיא רואה אותו עושה מעשה שאינו ראוי – לא תניח לו לעשות זאת, כי אישה צדקת מגדלת איש צדיק, תוכיח אותו ברכות והוא ודאי ישמע לה. וכאשר הוא שומע בקולה והיא שומעת בקולו, ויש ביניהם שלום ושלווה, אז הם יזכו שישרו מזל וברכה והצלחה בכל עסקיהם לאורך ימים. יזכו זה עם זה בבנים תלמידי חכמים, שהם העושר והשמחה הגדולים ביותר. והקדוש ברוך הוא אוהב שהזיווג נשלם באהבה ובחיבה לעבודתו ולשמור את תורתו הקדושה. זו תכלית הבריאה, שיקרה כל זה במהרה בימינו, אמן. ויתקיים הפסוק 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד' (שם דף יד ע"א-ע"ב).

כך ההרמוניה בין האיש לבין האישה בדבריה של רבקה בת מאיר נעשית להשתקפות ההרמוניה בעולמות העליונים. הכפיפות והצייתנות של האישה נעשות לשמיעה הדדית ומכבדת של שני בני הזוג זה לזה, והאחדות בין בני הזוג היא ביטוי לאחדות הבורא בעולם: 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד'.

סיכום

עיון במקורות מלמד כי יש פער ניכר בין הדימויים של הנשים בכתביה הגברית הרבנית לבין מעמדן הממשי של הנשים בחברה המסורתית לדורותיה. אף על פי שהדימויים שליליים ברובם, למעשה נהנו הנשים ממקום מרכזי במשפחה ובחיי הכלכלה ואף ניהלו חיי קהילה נשיים משמעותיים. יתר על כן, גם הדימוי השלילי עצמו אינו משקף בהכרח תפיסות שליליות קיצוניות של הכותבים על אודות הנשים, ולעתים מדובר במוסכמות ספרותיות, ולראיה: פעמים רבות דימויים שליליים וחיוביים שוכנים זה לצד זה בכתבתם של אותם הכותבים.⁹⁴

⁹³ שם.

⁹⁴ ראו: גרוסמן (לעיל, הערה 13), עמ' 62; משה רוסמן, 'נשים: סטראוטיפים ודעות קדומות', ישראל ברטל ואחרים (עורכים), חוט של חן: שי לחוה טורניאנסקי, ירושלים

לאור זאת מעניין לבחון איך תפסו נשים את הדימויים שהופיעו על אודותיהן בספרות שנכתבה בידי גברים, בין שבעברית, שפה שרק חלק קטן מן הנשים הבין על בורייה, ובין שבספרות הדתית הענפה שנכתבה ביידיש. היכולת לחדור לנבכי מחשבותיהן ותחושותיהן של נשים בנות החברה המסורתית מוגבלת מאוד בשל מיעוט המקורות שנכתבו בידי נשים, ולפיכך יש עניין מיוחד בספרה של רבקה בת מאיר טיקטינר, המשקף את האופן שבו תפסה אישה את תפקידיה הדתיים ואת מהותה הרוחנית של האישה היהודייה. אמנם מדובר בחיבור של אישה אחת בלבד, ולכן יכולת ההכללה על פיו מוגבלת, ובכל זאת מדובר באישה שדרשה לפני נשים בעל פה ובכתב, ועל כן אפשר לראות בדבריה עדות לתפיסות רחבות יותר מתפיסתה של הכותבת היחידה, בהיותם מעצבי דעת קהל ובהיותם משקפים דברים שמצאו להם הד בקרב הקהל הנשי בן הזמן.

דבריה של רבקה בת מאיר משקפים הפנמה של רבים מהרעיונות על הנשים המצויים בכתיבה הרבנית הגברית. גם היא מזהה את תפקידה הדתי העיקרי של האישה כסיוע לגבר לממש את תכליתו הדתית כלומד תורה; גם היא ממקמת את תחום פעילותה של האישה בזירה המשפחתית ובתחום הביתי; גם היא מדגישה את חשיבותו של ערך הצניעות לאישה; גם היא נותנת ביטוי לתפיסה המעריכה את האישה על פי זיקתה לגברים לומדי תורה; גם היא מבחינה בין דמויות של 'אישה טובה' לדמויות של 'אישה רעה'; גם היא נותנת ביטוי לעליונותו המעמדית של הגבר בבית. ועם זאת הנימה העולה מדבריה של רבקה בת מאיר כאישה הכותבת לנשים, או בעיקר לנשים, היא נימה אוהדת ומעצימה. אין בדבריה התייחסות לתכונות 'נשיות' שליליות באופן גורף; היא מטשטשת את ההבחנות המקובלות בין תפקידיהם הדתיים של נשים ושל גברים; היא מתייחסת אל קוראותיה כאל דמויות מורכבות שהטוב גובר בהן על הרע; היא דוגלת במערכת יחסים הדדית ומכבדת בין בני הזוג והיא מעצימה את כוחה של האישה כגורם המעצב את הבית ואת דמותו הדתית והרוחנית.

תשע"ג, עמ' 351–358; שאול שטמפפר, 'האם המשפחה היהודית המסורתית במזרח-אירופה בדורות האחרונים הייתה פטריארכלית?', שם, עמ' 359–378.

יתר על כן, בשונה מהכתיבה הגברית המצויה, שבה התואר 'אדם' מציין פעמים רבות את הגבר בלבד, רבקה בת מאיר מרבה לדבר בספרה, הממוען לנשים, גם על ההתנהגות הדתית הראויה לגבר. בעוד התפיסה האנדרוצנטרית המקובלת פונה אל הגבר כאל ה'אדם' הנורמטיבי, והאישה נתפסת בה כ'אחר', הרי שרבקה בת מאיר מרבה לדבר על ההתנהגות האנושית באשר היא, נשית או גברית, בפנותה אל קהל קוראות נשי. כתיבתה היא אפוא כתיבה המעמידה במרכז את האישה, ולא את הגבר, ותופסת אותה כמי שאחראית גם להתנהגותו הדתית של הגבר, שהרי לדבריה 'הכול תלוי באישה'.⁹⁵ לפיכך משולבות בספרה לא פעם אף אמירות באשר להתנהגותם הראויה של גברים.

האם כתיבתה של רבקה בת מאיר היא כתיבה חתרנית היוצאת נגד המוסכמות המקובלות בספרות הרבנית בת זמנה? נראה כי האופן המרוכך והאוהד שבו היא כותבת את הדברים הוא גם האופן שבו קראה אותם בספריהם של הכותבים הגברים, וכי האמינה שזוהי הדרך הנכונה לקרוא אותם. האם כך חשבו גם קוראות ספרה? זאת קשה יותר לקבוע.

⁹⁵ מינקת רבקה דף י ע"א.